

Molnár Tamás

Magyar népművészet '41

Ortutay Gyula Magyar népművészet című kötetének születése és fogadtatása

DOI: [10.54742/tabula.2022.1.01](https://doi.org/10.54742/tabula.2022.1.01)

Kulcsszavak: *tudománytörténet, recepciótörténet, népművészet, Ortutay Gyula, tudományos karrier*

1.

A néprajz tudománytörténetének rengeteg olyan pillanata és mozzanata van, amellyel érdemes behatóan, részletekbe menően foglalkozni. Az események mögé tekintve folyamatok évekre, sőt évtizedekre visszavezethető láncolatát kutathatjuk ki, miközben bonyolult személyi kapcsolatokban igyekszünk eligazodni. A tudománytörténettel foglalkozó kutató több okból is nehéz feladatra vállalkozik. Egyrészt sok esetben olyan szubjektív dokumentumok adják a téma forrását, mint például a naplók, levelezések, amelyek létrejöttét nem csak az objektív valóság, hanem az író pillanatnyi lelki, esetleg fizikai állapota is befolyásolhatta. A naplóban az író egy adott napnak a gondolatait, behatásait rögzíti, amiket másnap már talán másként élne meg, és másként viszonyulna hozzájuk. A levelezések esetében a téma behatárol, egy levélváltásból nem szűrhetjük ki a levelezőtársak kapcsolatát, hiszen egy indulatos levélváltás mögött is lehet egy kiegyensúlyozott kapcsolat, és fordítva. A két műfaj között a különbség az adott személy belső és külső világa. Feltehetjük a kérdést, hogy ugyanazt gondolta-e, amit leírt a levelezőtársának, vagy teljesen az ellenkezőjét? Ennek az ingoványos terepnek a nehezen értelmezhető forrásai mellett azt gondolnánk, hogy egy műről írt kritika az objektivitáson alapszik, és egy témában jártas szakember tényekre támaszkodva írja meg kritikáját a tudomány másik képviselőjének művéről, de egy kritikát is, akarva-akaratlanul, megpecsételhet a személyek közötti kapcsolat. Másrészt a kutató sosem gondolhatja, hogy minden forrást megtalált, átnézett, és mindeközben objektív is maradt. Tanulmányát annak tudatában kell megírnia, hogy másnap előkerülhet egy dokumentum, amely teljes mértékben megváltoztatja a leírtakat. Én is ebben a szellemben írom meg tanulmányomat, kizárva esetleges személyes véleményem, és igyekszem elfogulatlanul felderíteni az események láncolatát.

2.

Tanulmányom középpontjába Ortutay Gyula *A magyar népművészet* című munkáját helyezem, amely 1941 végén jelent meg. A kétkötetes mű nagy sajtóvisszhangot váltott ki, illetve szakmai kritikák sorát hozta magával. Tanulmányomat két részre osztom, az első részben Ortutay Gyula születő művéhez való viszonyát, illetve a megjelenéséhez vezető utat mutatom be, míg a második részben a kötet fogadtatásával és a kiváltott eseményekkel foglalkozom. Forrásomat a fellelhető szakirodalom mellett Ortutay Gyula naplója, a különböző periodikákban (beleértve a heti- és napilapokat is) megjelenő könyvismertetőket, jegyzőkönyveket és levelezéseket adják. Az utóbbi esetében Zolnai Béla (1) és Ortutay Gyula levelezését használtam fel, ugyanis kapcsolatuk meghatározó a kutatott téma szempontjából. Ennek oka, hogy Zolnai Béla (aki Ortutay Gyula belsőbb köréhez tartozhatott (2)) készítette elő a kolozsvári néprajzi tanszék tanári székének betöltésére irányuló javaslatot, amelyben Ortutay Gyula személye is feltűnt, mint alkalmas jelölt.

Kettejük levelezése ebben az időszakban megélenkült, a levelek gyakori témájává válik Ortutay Gyula tudományos munkássága, ezzel együtt a készülő és majd megjelenő népművészetről írt kötete is.

3. Mielőtt Ortutay Gyula kötetére térnék, feltétlen szót kell ejteni a népművészet témakörében létrejött magyar nyelvű összefoglaló művekről, az egy-egy részterületre kitérő, kisebb lélegzetvételű írásokkal itt nem foglalkozom. (3)
4. Az első nagy összegző vállalkozásnak Malonyay Dezső ötkötetes műve tekinthető, amely 1907 és 1922 között jelent meg. Az öt kötet Kalotaszeget, Székelyföldet, a balatonfelvidéki pásztorművészetet, a Dunántúlt és a palócokat mutatja be. Ő maga úgy aposztrofálja művét, mint „a magyar nép művészkedéséről beszámoló képeskönyv”-et (Malonyay 1907: 12). E kijelentése helytálló, mivel ezekben a kötetekben a hangsúlyt a képekre és a magyarázó ábrákra helyezi. Azt mindenképpen ki kell emelni, hogy a kötet anyagának összegyűjtésében és rendezésében főleg iparművészek vettek részt, a Néprajzi Múzeum munkatársait nem vonták be a munkába, sem a múzeum anyagát nem használták fel (Kresz 1968: 26), ami az első kötet megjelenése után erős bírálatot váltott ki (Szabó 1907). Malonyay Dezső köteteivel és annak előmunkálataival Kósa László foglalkozik részletesen (Kósa 2003).
5. A következő népművészetről szóló művet már a Néprajzi Múzeum munkatársai: Bátky Zsigmond, Györffy István és Viski Károly írták *Magyar népművészet* címmel (Bátky–Györffy–Viski 1928). A gazdag képanyaggal ellátott nagy méretű albumot a prágai nemzetközi népművészeti világkongresszusra adták ki magyar és francia nyelven (Kósa 2001: 155). Ez tekinthető az első olyan népművészetről szóló rendszerező munkának, amelyet az intézményesült néprajztudomány képviselői írtak magyar nyelven a Néprajzi Múzeum anyagára támaszkodva.
6. Az 1930-as években a magyar népművészetről részletmunkák láttak napvilágot egy-egy kötetben, de főleg tanulmányokban, miközben egyre inkább növekedett az érdeklődés a néprajz, azon belül is a népművészet iránt. Az 1930-as évek végére egyre inkább szükségszerűvé vált egy újabb, népművészetről szóló összefoglaló munka megjelentetése. Ennek oka abban is keresendő, hogy Malonyay Dezső kötetei már akár laikus szemmel is elavultnak tűntek, a Bátky–Györffy–Viski-féle *Magyar népművészet* példányai pedig elfogytak (Fél 1942). Itt meg kell emlétenünk, hogy az utóbbi kötet egyik szerzője, Viski Károly, a *Magyarság Néprajza* című nagy összefoglaló munka 1934-ben megjelenő második kötetében fejezetet szentelt a *Díszítőművészetnek* (4), azonban terjedelméből és jellegéből adódóan sem közelíthette meg az önálló kötetekben megjelenő képek és ábrák számát (Viski 1934). Vélhetően ezért is kérte fel a kor egyik legnagyobb kiadója, a Franklin-Társulat Ortutay Gyulát egy magyar népművészetről szóló kötet megírására. A Franklin-Társulat adta ki Malonyay Dezső öt kötetét is, és valószínűsíthetően elvárta Ortutay Gyulától, hogy kötetébe a korábbi képanyagot beépítse, legalábbis a bevezető szöveg erre enged következtetni (Ortutay 1941a: 6). A felkérést feltételezhetően 1938-ban kapta, sajnos erre utaló pontos dokumentumot nem találtam, azonban naplóbejegyzéséből erre következtethetünk. 1938. december 26-án említi először a kötetet: „írni kezdem a magyar népművészetről a könyvem a Franklinnek” (Ortutay 2009: 25), majd amikor 1941. augusztus 28-án elkészül az előtanulmánnyal, megjegyzi, hogy két évig (valójában tehát majdnem három évig) hátrált a feladat elől (Ortutay 2009: 264). Hogy megérthessük a kötet megírásának folya-

matos elodázását, célszerű szót ejteni Ortutay Gyula addigi tudományos munkásságáról. Kutatásai elsősorban a folklór területére irányultak, érdeklődésének középpontjában a népmese és a ballada állt. Már az 1930-as években több, saját gyűjtésen alapuló forrásközlése is megjelent, (5) továbbá 1935-ben az Egyetemi Nyomda kiadta a *Székely népballadák* című kötetét, amelyért megkapta a Baumgarten-díjat. (6) Ugyanebben az évben értékes tanulmányt tett le a társadalomnéprajz asztalára is *A szerelem Ajak-on a házasesletig* címmel (Ortutay 1935). (7) A Magyar Rádió irodalmi rovatának lektoraként irányította a néprajzi hangfelvételek munkálatait. (8)

7. Láthatjuk, hogy népművészetről szóló munkái a felkérést megelőzően nem születtek, sőt, ilyen irányú kutatásokat sem végzett. Felvetődik a kérdés, hogy miért őt kérték fel a feladat elvégzésére? Egyrészt a kiadóval már volt kapcsolata, mivel a Franklin-Társulat adta ki Illyés Gyulával közösen szerkesztett *Magyar parasztesek* című forrásközlését 1936-ban. Másrészt figyelmesen olvasva Ortutay Gyula naplóját kiderül, hogy a Franklin-Társulat irodalmi igazgatója a művészet-történész Péter András volt, aki Ortutay Gyula szűk ismerősi köréhez tartozott (Ortutay 2009: 219). Harmadrészt *Kis magyar néprajz* című munkájából kitűnik, hogy a Magyar Rádióban tarott előadásai során a népművészet témakörét is érintette (Ortutay 1940: 82–106).
8. Ortutay Gyula a vázolt körülmények között kapta a felkérést a magyar népművészetről szóló mű megírására tíz ív (160 oldal) terjedelemben, amelyért 1600 pengő honoráriumot ígértek neki. Mint naplójából kiderül, a Franklin-Társulat a könyv eladásából fél millió pengő bevétellel kalkulált (Ortutay 2009: 186).
9. A munkához hozzálátva már 1939 májusában befejezte a kötet képanyagának összeállítását, és mivel alapvetően egy képeskönyvről van szó, így a munka nagy részével mondhatni gyorsan elkészült (Ortutay 2009: 57). Ezután hosszú ideig nem találunk naplójában arra utaló bejegyzést, hogy foglalkozott volna a kötettel. Elkészült a *Székely népballadák* második, bővített kiadásával, a *Fedics Mihály meséi* és a *Kis magyar néprajz* című munkáinak kéziratával, továbbá megtartja egyetemi óráit, tehát tudatosan szorítja háttérbe a Franklin-Társulat megbízását. A következő naplóbejegyzést több mint egy évvel később, 1940. augusztus 3-án találjuk: „Könyvszerződéssel kapcsolatban egész életemben csak egyetlen könnyelmű szerződést kötöttem, nem is tudom, hogy mászok ki belőle: a Franklinnál a *Magyar népművészet* megírását (10 nagy ív) vállaltam, és semmi kedvem nincs a munka elkészítésére, egyenesen utálok ezt a témát. (...) Hát nem tudom, mi lesz, de én ezt a könyvet aligha írom meg, még pör esetén se.” (Ortutay 2009: 186). Ekkor írja le először kendőzetlenül a témához való viszonyát. Ez betudható lenne pillanatnyi felindultságnak, mint ahogy a bevezetőben is utaltam rá, a napló legtöbbször az egyén adott lelkiállapotát is tükrözi, azonban nem ez az egyetlen ilyen irányú bejegyzése, ugyanis folytatta a kötet munkálatait.
10. Újabb egy évnek kellett eltelni, hogy valóban elkészüljön a munkával, egy-egy fél mondattal ugyan utalt az elvégzendő feladatra, de bővebben 1941. augusztus 12-án ír róla újból, naplóbejegyzésében ismételten hangsúlyozza hozzáállását a témához: „Különben most már nagy elszánással belevetem magam a Franklin népművészeti könyvének megírásába, helyesebben annak a két nagy ívnyi bevezető tanulmányának a megírásába. Húzódtam ettől igen régóta és ma sem fűlik hozzá a fogam, de hiába, túl kell esnem rajta. Örök tanulság marad nekem ez a munka: soha többé

olyan szerződést nem írok alá, amiről biztosan tudom, hogy a témája nem érdekel őszintén, nem érdekel, mint magam megírandó problémája. Mert, persze, foglalkoztat a népművészet kérdése, de ha ez a kényszer nincs, aligha írok róla belátható időn belül” (Ortutay 2009: 263). Az évekig tartó menekülés után végül 1941. augusztus 18–24. között, csaknem hét nap alatt megírja az ötvenegy oldal kitevő előtanulmányt (bevezetővel és irodalomjegyzékkel együtt ötvenhét oldal), saját bevallása szerint rohammunkában, és ő maga sincs eleinte meglepődve munkájával, mint ahogy írja: „Munka közben igen utáltam ezt a tanulmányt, zavarosnak, jelentéktelennek tartottam (a 9., leíró fejezet (9) jelentéktelen is: átvétel, ismétlés, ismertetés), mindegyre elégedetlenebb lettem vele. Két nap múlva átolvastam, s valahogy megbékültem. Zsuzsának igen tetszett” (10) (Ortutay 2009: 264). A következő hónapokban a kötetek szerkesztési munkálatain dolgozik, képanyagát rendezi, jegyzeteit állítja össze (Ortutay 2009: 266, 271). A mű végül 1941 karácsonyára jelenik meg, amiről a *Búvár* című folyóirat decemberi száma (g. gy. 1941: 588.) mellett Ortutay Gyula levele is tanúskodik, amelyet 1941. december 10-én küldött Zolnai Bélának: „a napokban adom postára a most megjelent kétkötetes munkámat, a magyar népművészetről szólót. Ebből másnak aligha tudnák Kolozsvárra küldeni, de kérlek, fogadd szívesen. (...) Mindkét kötethez (a második címe: Erdély!) összehasonlító jegyzeteket csatoltam, hogy a képek, helyesebben népművészeti darabok megfelelői Európában másutt hol lelhetők meg. Erre nálunk alig volt előmunkálat, az ilyen összehasonlító munkától idegenkedtek”. (11)

11.

Naplójában csak 1942. január 24-én tesz említést a kötetéről: „Megjelent *A magyar népművészet*, nagy sajtósiker: a néprajzosok készítik ellene a támadást, érthető okokból, s ezt nem is leplezik: Kolozsvár ez is, hagyjuk” (Ortutay 2009: 272). A bejegyzés nyomán felvetődik a kérdés, mire céloz, mikor a támadás okaként Kolozsvárt említi? A második bécsi döntés értelmében 1940-ben Kolozsvár visszakerülésével a Ferenc József Tudományegyetem Szegedről visszatér Kolozsvárra. Ennek létesítendő néprajzi tanszékére szeretett volna kerülni Ortutay Gyula több jeles néprajzkutatóval egyetemben (Ortutay 2009: 200). 1940–1941-es tanévben Viski Károly lett a kolozsvári néprajzi tanszék tanára, de még ugyanebben az évben távozott, helyette K. Kovács Lászlót bízták meg a néprajzi tárgyak oktatásával. Az egyetem 1942-ben az új tanévre célul tűzte ki, hogy a néprajzi tanszék élére címzetes tanárt állítson (Keszeg 2012: 15), ezért a tisztségért megindult a küzdelem a kor jeles néprajzkutatói között. Arról, hogy miképpen hatott a mű Ortutay Gyula kolozsvári kinevezésére, a későbbiekben még lesz szó.

12.

A magyar népművészet valóban nagy sajtóvisszhangot váltott ki, azonban mielőtt a különféle kiadványokban megjelenő ismertetőik és kritikák elemzésére térnék, szükségesnek tartom a kétkötetes mű rövid bemutatását. Az első kötet tartalmazza Ortutay Gyula által „Csonka haza”-ként definiált területről származó tárgyak bemutatását, míg a másodikban Erdéllyel foglalkozik. Az első kötet bevezető fejezetében Ortutay Gyula leírja célját, miszerint egy keresztmetszetet kíván adni a magyar nép díszítőművészetéből, egyúttal leszögezi, hogy a kötet elválna a „kizárólag szaktudományi érdeklődést igénylő művektől”. Hangsúlyozza a kötet nemzetpolitikai jelentőségét is: „Ez az összefoglalás bizonyára mindnyájunkban tudatosíthatja, éppúgy mint a népzeneink, dalaink, balladáink s meséink gazdagodó gyűjteményei, hogy népünk a művészkedések világában sem szegényebb más nemzeteknél, sőt nem egy területen szinte egyedülálló bőségre, pompára találunk. E tétel tudatosítása volt minden bizonnyal egyik legfőbb célom.” Mindemellett felhívja a figyelmet arra, hogy a néprajztudománynak még rengeteg tennivalója van a téma

kutatását illetően (Ortutay 1941a: 5–7). A kötet előtanulmánya ötvenegy nyomtatott oldalt tesz ki, ennek részletes elemzése külön tanulmányt kívánna, így csak nagy vonalakban vázolom felépítését. Ortutay Gyula tisztázza a népművészet fogalmát, (12) majd olyan témákat boncolgat, mint „népművészet és közfelfogás”, „népművészet – népi műveltség”, „a mindennapi élet művészete”, „egyéniség és közösség”. A népművészet történeti rétegeinek tárgyalását követően a tanulmány – mondhatni – gerincét adó fejezet következik, amelyben sorra veszi a népművészet egyes részterületeit, mint például: csont- és szarumunka, népviselet, fafaragás, fémművesség. A tanulmány utolsó előtti fejezetében arra a kérdésre keresi a választ, hogy a magyar népművészetnek van-e olyan aspektusa, amely elkülöníti a többi nemzetől, majd az utolsó fejezetben felhívja az olvasó figyelmét a népművészet csillogó remekei, illetve a népköltészet és a népszokások idillinek tetsző jelenei mögött megbúvó nehéz paraszti életre. Az előtanulmány után harminckét színes táblán és 270 nyomtatott oldalt kitevő fekete-fehér ábrán, tárgyfotókon és archív képeken keresztül mutatja be a tárgyaló népművészet különböző produktumait a következő egységekbe csoportosítva: népi építkezés; szobabelső, bútor; fafaragás, szaru- és kobakdíszítés; viselet; szőttés, hímzés, csipke; bőrmunka; cserépmunka, mézesbáb, tojásbáb. A második kötetben ez a felosztás némileg módosul, kikerül a kobakdíszítés és a csipke, a bőrmunka pedig betagozódik a szőttéseket és hímzéseket bemutató fejezetbe. A második kötetben csak egy rövid bevezető szöveg olvasható a képanyag előtt, amelyben indokolja Erdély külön kötetbe való közlését. (13) Az itt közreadott anyag harminckét színes táblát és 228 fekete-fehér nyomtatott oldalt tesz ki. A kötetekben a képek és táblák alatt feltünteteti a tárgyak megnevezését és származási helyét, ezenfelül mindkét kötet végén található egy *Képek magyarázata* című fejezetet, amelyben az egyéb, általa fontosnak tartott kiegészítő információkat közli. A második kötet végén található a mindkét kötetre vonatkozó tárgymutató, a fekete-fehér képek forrása, illetve a tartalomjegyzék. A kötetek színes táblái kivétel nélkül mind Malonyay Dezső köteteiből, a fekete-fehér ábrák és fényképek pedig a Malonyay-kötetek mellett a különböző múzeumokból, illetve magángyűjteményekből származnak. Ortutay Gyula *A magyar népművészet* című művéért megkapta a 3000 pengős Baumgarten-díjat (Sz. n. 1942].

13.

A kötetek sajtómegjelenéseinek bemutatását a néprajztudomány szempontjából laikusnak számító olvasóközönség által leginkább forgatott, sőt, ilyen értelemben többnyire laikusok által szerkesztett és írt napilapoknál kezdem. Ezekből az orgánumból egy-egy olyan gondolatot idézek, amely leginkább visszaadja a szöveg mondanivalóját és a kor hangulatát. A napilapokban megjelent cikkeket általában az író megjelölése nélkül vagy csak a monogramja feltüntetésével publikálták.

14.

A kötet megjelenéséről először a *Magyar Nemzet* ad hírt, az 1941. december 18-i számában méltatja a kötetet, többek között kiemeli díszes kivitelezését, „kritikailag átrostált hiteles anyag”-át. A cikk írójának véleménye szerint „a könyv most beletartozik ama könyvek közé, amelyek a magyarságot helyes önismeretre tanítják”, ezenfelül Bartók Béla és Kodály Zoltán munkájának rangjára emeli (Sz. n. 1941a). 1941. december 20-án a *8 órai újságban* a következőt olvashatjuk: „A magyar nép őstehetségének, istenáldotta teremő fantáziájának impozáns művészi dokumentuma ez a nagy tudományos felkészültséggel írt és összeállított, széleskörű népszerűsége hivatott kitűnő munka, amelyet a Franklin-Társulat adott ki, a műhöz méltó, valóban gazdag és artisztikus köntösben” (Sz. n. 1941c). A *Népszava* cikkírója szerint „Manapság sokat beszélnek a népről, főleg napipolitikai

számításból. A nép divatba jött, de csak mint jelszó, mint az elsuhanó politikai áramlatok jobb sorsra érdemes tárgya. A nép körül keletkezett frázisrengetegben Ortutay könyve nagy lépésekkel visz előbbre a népismeret terén” (k.gy. 1942). Az *Ujság* című napilapban megjelent cikk írója alkalmazza a korban „divatos” kultúrfőlény elméletet: a kötet „először bizonyossága a magyar néptömegek sokévszázados töretlen teremtő erejének, legyőzhetetlen szellemi frissességének és vitalitásának, másodszer dokumentuma annak, hogy ma is ezt a szellemi főlényt minden anyagi siker fölé helyezzük” (Sz. n. 1942b). Ilyen és ehhez hasonló dicsérő sorokat olvashatunk még egy sor napi- és hetilap hasábján, mint például a *Pesti Hírlap* (s.l. 1941) vagy a *Rádióélet* (Rádióélet 1942).

15. A napilapok rajongó ismertetői után bemutatok néhány olyan cikket, amelyekben időnként már megfogalmazznak kritikát, esetleg írói felhívják a figyelmet egy-egy általuk hiányolt kérdéskörre; ezek az írások általában különféle irodalmi és tudománynépszerűsítő folyóiratokban jelentek meg.
16. Az *Élet* című folyóiratban megjelent cikk dicséri Ortutay Gyula tájékozottságát, képanyagát gazdagnak és sokoldalúnak tartja, azonban felhívja a figyelmet a képek megnevezésében és a magyarázó jegyzetekben található pontatlanságokra (r. f. 1942). Kühár Flóris a Budapesti Egyetem teológiai karának címzetes rendkívüli tanára a *Katolikus Szemle* hasábjain helyezi el ismertetőjét. Ebben „rendkívül hasznos és korszerű” kötetként jellemzi a megjelent művet, amelyet „ha mód volna rá, meg kellene szerezni minden községi, plébániai és népiskolai könyvtárnak”. Ő is felhívja a „magyar kultúrfőlény” elméletet, és részben erre hivatkozva felületesnek tartja a népi építészet témájában közölt képanyagot, továbbá hiányolja a katolikus temetőket és az útszéli keresztek népművészetének bemutatását. Az ismertető végén felhívja a figyelmet az egyháznak a népművészet alakulása terén betöltött szerepére (Kühár 1942: 47–48).
17. A különféle szakfolyóiratokban megjelent könyvismertetőket túlnyomórészt éles kritikát fogalmazznak meg, íróik rendszerint a néprajztudományban jártas szakemberek közül kerülnek ki, azonban itt is vannak kivételek. A *Társadalomtudomány* című folyóirat cikkének szerzője neve elhallgatásával jelentette meg írását. Párhuzamot von Malonyay Dezső és Ortutay Gyula műve között, szerinte a Malonyay-kötetek viszonylag sok szöveget tartalmaznak, ami elvonja a figyelmet a képekről, ellenben Ortutay Gyula a „szép és gazdag” képanyagra helyezi a hangsúlyt. A kötetek ismertetését viszonylag gyorsan elintézi pár mondattal, majd rátér azokra a kérdésekre, melyek a „szociológust érdeklik”. A népművészet fogalmát a falu–város ellentétpáron keresztül elemzi. E kapcsán teszi fel a kérdés, hogy a néprajz által vizsgált „nép” fogalma meddig terjed, és mit ért alatta. Szerinte a néprajz kizárja a városi népet a nép fogalmából, majd levonja a konklúziót, miszerint a „néprajz »nép«-fogalma úgy látszik, nem fedi a szociológiai »nép« fogalmát, s így alig lehet csodálkozni azon, hogy a politikai »nép« fogalma nem fedi egyiket sem” (Sz. n. 1942: 132–134).
18. Lükő Gábor a debreceni Déri Múzeum néprajzi osztályának vezetője (14) a *Kelet Népe* című folyóirat 1942. március 15-én megjelenő számában közli kritikáját. A kötetek formai jellemzőinek leírása után felveti, hogy a képek kilenc tized része Malonyay Dezső ötkötetes művéből származik, majd kiemeli Ortutay Gyula bevezetőjének a következő gondolatát: „Malonyay öt kötetéből a legszigorúbb rostálással igyekeztem kiválogatni a jó anyagot”. E mondatból kiindulva párhuzamot von

Malonyay Dezső és Ortutay Gyula műve között. Felsorolja azokat a hiányokat, amelyek Malonyay Dezső kötetéhez viszonyítva Ortutay Gyulánál keletkeztek a válogatás következtében, ilyen példának okáért a népi építészet témakörébe tartozó fatornyok, székely ház, csűrök, ólak stb. Lükő Gábor felhívja a figyelmet azokra az aránytalanságokra, melyek az alföldi anyag rovására jöttek létre, utalva arra, hogy Malonyay Dezső *Alföld* kötete nem jelent meg, ebből kifolyólag Ortutay Gyulánál is háttérbe szorult ez a terület. Továbbá hiányolja a hímzések „legősibb hagyományait”, ilyenek például a gyimesi csángó hímzések, melyek rokonok a „finnugor népek szövöltéses és kockaöltéses hímzéseivel”, illetve a palócság láncöltéses hímzéseit, amelyek a „szibériai törökség hímzéseinek rokonai”. Az előtanulmányban olvasottakat úgy jellemzi, mint „csomó unalmas közhely, szokásos, sablonos felfogásban”. Szerinte Ortutay Gyula mondanivalója „mindig általános-ságban mozog, mindig nagy honi szaktekintélyekre hivatkozik, azok állításait erősítgeti, ismétletgeti”. A szakmai tartalmakon kívül erős kritika alá vonja írói stílusát is, mondhatni már szarkasztikusan jegyzi meg, hogy „hol nagyon tartózkodó, s a mondatok egész sorát megengedői -hat, -het képzői alakban teszi, máskor meg követelődző, kereken kimondja, mit hogyan kell látni. Ilyenkor mindent nyomaték-kal végez: »nyomatékkal beszél«, »nyomatékkal ismétlet«” (Lükő 1942: 13–14).

19.

Ortutay Gyula előtanulmányának *Népművészet és közfelfogás* című fejezetében kitér a tulipán motívum eredetének kérdésére, melyet egyes elméletek szerint keletről hozott a magyarság, ám a kutatás rávilágított arra, hogy a növényt csak a barokk korban ismerték meg holland hajósok révén, illetve hivatkozik Györffy István és Kiss Lajos elemzésére, amely szerint a tulipánnak tartott motívum egyéb virágfélék stilizált megrajzolásával jött létre (Ortutay 1941a: 12–13). Lükő Gábor Ortutay Gyula e megállapítására a következőképpen reagál kritikájában: „Már most csak az a hiba, hogy ha a tulipán nem tulipán, akkor mindegy, ki, honnan és mikor hozta be a tulipánvirágot a magyar virágoskertbe. Minket a tulipán- vagy a kehelyalakú rózsa vagy szekfű formája érdekel, ez pedig ősi tulajdona az altáji és dél-oroszországi, sőt a magyarországi török népeknek is. A minuszinszki leletekben éppen úgy megtaláljuk, mint a magyarországi avar és a X–XV. századi magyar leletekben”. Ismertetését azzal zárja, hogy inkább Malonyay Dezső kötetét kellene újra kiadni, kiegészítve az *Alfölddel* (Lükő 1942: 14).

20.

Ortutay Gyula a *Kelet Népe* következő számában, 1942. április 1-jén válaszol Lükő Gábor bírálatára. Cikkét enyhe éllel a következőképpen kezdi: „Nem követve Lükő Gábor stílusát – könnyű lenne – csupán néhány megjegyzést kívánok tenni”. Kiigazítást tesz a képek származása tekintetében, miszerint a képek „60%-a új kép”, tehát nem Malonyay Dezső kötetéből származik, (15) hanem a különféle múzeumok anyagából. A Malonyay-kötetekben közölt képekkel kapcsolatban még megjegyzi Ortutay Gyula: „Arról hosszan lehetne vitázni, hogy közlésre érdemesek-e Malonyay festőművész, rajztanár ismerőseinek utánrajzolásai, mikor lehetőleg arra kell törekednünk, hogy fényképek, nagyított fényképek mutassák be a tárgyakat”. A Lükő Gábor által felrögt hiányokkal kapcsolatban felhívja a figyelmet kötetének bevezetőjére, melyben hangsúlyozza, hogy a népművészet átfogó bemutatása ebben a terjedelemben nem kivitelezhető, ettől függetlenül törekedett a teljességre. A bevezető tanulmányt illető kritikákra válaszolva kijelenti, hogy a legnagyobb hazai szaktekintélyek felfogását közölte, mint Györffy István, Bátky Zsigmond, Viski Károly, Palotay Gertrúd. Cáfolja azt az állítását, hogy ő egyértelműen döntött volna a keleti vagy nyugati eredet kérdésben, megemlítve Lükő Gábor új elméletét, amelyet *A magyar hímzőművészet eredete és története* című tanulmá-

nyában közölt (Ortutay 1942a: 13). A tanulmányt és a benne foglaltakat Palotay Gertrúd (16) éles kritikával illette, (17) amiről Ortutay Gyula is említést tesz a tárgyalt kötet irodalomjegyzékében: „Lükő Gábor merőben új elméletének, felvetésének bírálata, melyet a főntebb említett tanulmányban fejt ki, hirdetvén hímzőművészetünk még a finnugor közösség korában való kialakulását; kár, hogy Palotay érveit túlságosan is rövidre fogta, a fölmerült probléma megérné a részletes módszeres és tárgyi megvitatást” (Ortutay 1941a: 60). Felvetődik a kérdés, hogy Lükő Gábor könyvismertetőjét milyen mértékben befolyásolta annak ténye, hogy Ortutay Gyula irodalomjegyzékében felhívta a figyelmet Palotay Gertrud tanulmányára, amely részben cáfolta Lükő Gábor elméletét. A résztvevők halálával erre a kérdésre megnyugtatóan hiteles választ várhatóan már nem fog tudni adni a néprajztudomány.

21.

Láthatjuk, hogy Ortutay Gyula válaszában első felében Lükő Gábor főbb megállapításaira válaszol, azokat részben cáfolja, részben elismeri. A válasz második felében védekező támadást indít azáltal, hogy ráirányítja a figyelmet Lükő Gábor éles kritikát kapott elméletére. Később Lükő Gábor egy vele készült interjúban részben e könyvismertetőjének tulajdonítja publikálási lehetőségeinek elmaradását: „szakmám körében sem örvendtem valami nagy népszerűségnek. Ortutayval való kapcsolatom szintén egy bírálat miatt romlott meg, s csak véletlenül – az ő tudomása nélkül – jelenhetett meg egy-két írásom” (Mirk 2009: 42).

22.

Az *Egyedül vagyunk* című szélsőjobboldali társadalompolitikai és szépirodalmi lap ugyan nem számít néprajzi szakfolyóiratnak, de az 1942. február 12-én megjelent számában közölt könyvismertetés (B. S. 1942) szoros összefüggésben van/lehet a Néprajzi Múzeum munkatársai által írt recenziókkal. A kritika írója öt pontban mutatja be a képalírásokban jelentkező hibákat, azonban ebben az esetben nem a könyvismertető tartalma, hanem az erre adott „válasz” szolgál érdekes adalékokkal, amelyet Ortutay Gyula Zolnai Bélának 1942. február 14-én küldött levélben olvashatunk. Ortutay Gyula szerint, bár ő maga is bevallja, hogy ezt bizonyítani nem tudja, a támadások hátterében Domanovszky György, a Néprajzi Múzeum igazgatója állt, mivel vélekedése szerint érdeke volt, hogy Gunda Béla elkerüljön a múzeumból. (18) (19) A könyvismertető a szerző pontos megjelölése nélkül, csak monogram és foglalkozás feltüntetésével jelenik meg: „B. S. dr., okl. középiskolai tanár” (B. S. 1942), amely akár Bálint Sándorra is utalhatna, aki magyar-történelem szakból szerzett tanári diplomát, azonban Ortutay Gyula sem gondolja úgy, hogy ő lenne a kritika szerzője, mivel a következőket írja Zolnai Bélának: „Az csak kedves pikantéria, hogy B. S. jelzéssel adták le a cikket: hogy szegény Bálint Sanyira gyanakodjam. Holott pozitíven tudom, hogy mindezt a kifogást Domanovszkyék terjesztik, s Bálintnak eszébe sem jutna ilyen fegyverrel harcolni. Ez csak erkölcsi színvonalukat mutatja, bár az ötlet tagadhatatlanul mulatságos”. (20) Ortutay Gyula azon meglátása, hogy a felsorolt kritikák a Néprajzi Múzeum munkatársaitól származnak, nem alaptalan, ugyanis ezek az észrevételek megjelennek a Fél Edit és Gönyey Sándor által írt recenziókban is, esetenként csaknem szövegegyezéssel. B. S. észrevételeit és a rájuk adott választ is közlöm, az előbbinél feltüntetem, hogy a Fél Edit és Gönyey Sándor által írt recenziókban ez hol található. Ezzel némileg eltérek azon gyakorlatomtól, hogy csak egy-egy gondolatot emelek ki a könyvismertetőkből, azonban mivel Ortutay Gyula később, terveivel ellentétben nem válaszolt összegző tanulmányban a támadásokra, csak így ismerhető meg az ő nézőpontja, amely rávilágít az ügy eddigi rejtett aspektusaira, esetenként tovább árnyalva az alakuló képet. A szerző azzal indokolja az

ismertető írását, hogy a köteteket oktatási „segédkönyvként” ajánlják a középiskolai tanároknak, majd ebből kiindulva sorolja fel az általa feltételezett „jellemző tévedéseket” (B. S. 1942).

23.

B. S.: „1. A szerző hollókői (palóc) hímzőket mutat be (I. k. 262. és 382. l.) ezek azonban nem hollókőiek, hanem valamelyik sárközi faluból valók. Ezt a magyar népművészet minden barátja azonnal meg tudja állapítani” (B. S. 1942, lásd még Fél 1942: 61).

O. Gy.: „1. a 260 (s nem 262, mint ő írja) két képet köz(l)ök, a felső hollókői, az alsó valóban sárközi. Tehát felerészben igaza van. (Más kérdés, hogy ott eredetileg hollókői hímzők voltak, s a nyomda dobta ki a nyomásnál rossz klisé miatt; ez számomra alig lenne melegség.) De hogy a hollókői és sárközi viselet között tudom a különbséget s a jóhiszemű bíráló nem nekem tulajdoníthatja a hibát, azt mi sem igazolja jobban, minthogy a viseleteknél közlök mind sárközi, mind pedig hollókői viseletet.” (21)

B. S.: „2. Táncoló palóc lányokról írt (I. k. 177. és 377. l.). A bemutatott lányok azonban nem lányok, hanem amint a viseletükből is észrevehető: menyecskék. A szerző másutt is összetéveszti a lányokat a menyecskékkel: pl. a kalocsavidéki viselet ismertetésénél” (B. S. 1942, lásd még Fél 1942: 60; Gönyey 1941: 338).

O. Gy.: „2. A leányok és asszonyok viseletéről szólva egy kalocsai képnél (168) van elírás.” (22)

B. S.: „3. Erdélyi fából faragott ivópoharakat, amikor tárgyalja, az illusztrálásra előhozott anyag nem erdélyi magyar, hanem azok közül két pohár erdélyi oláh, s közöttük sok a palóc. Mindenki meggyőződhet erről, ha átnézi azokat a forrásokat, amelyeket állítólag Ortutay használt munkája megírásánál (II. k. 77. l.)” (B. S. 1942, lásd még Fél 1942: 63).

O. Gy.: „3. Az erdélyi fából faragott ivópoharakat, a kifogásolt táblát a budapesti Néprajzi Múzeumban fotografáltuk, s a Franklin jelenlévő tisztviselője előtt kérdeztem, hogy nincs-e a táblán nemzetiségi s magyarországi anyag, mondták, nincs, kértem közelebbi helymegjelölést, mondták, nincs: erdélyi; a Franklin későbbi telefonérdeklődéseire is e táblával kapcsolatban (mert gyanúsnak találtam!) ez volt a válasz. Úgy látszik, a megjelenés után egyszerre megett a helymegjelölés, a palóc meg a román. Erről csak a Múzeum tehet/ s a cikkíró csak a múzeumistáktól tudhatja ezt az adatot!” (23)

B. S.: 4. Székely viseleteknél »kecseti« népviselet is található a szerzőnél (II. k. 133. és 296. l.), aki azonban rápislant a képre, rögtön megállapíthatja, hogy Ortutay a szegény gyimesi csángók viseletére fogta rá, hogy az kecseti. Így van ez a kép aláírásnál és hátul a jegyzetekben is” (B. S. 1942, lásd még Fél 1942: 63; Gönyey 1941: 339).

O. Gy.: „4. Komoly hiba a gyimesi csángó: ezt nem tudom kimagyarázni (eddig se »kimagyaráztam«!), a Franklin a képet egy erdélyi fotográfus cégtől kapta, a kép jelzése a kecseti viselet volt. Én kijelentettem, hogy ez gyimesi csángó, a cég – utánanézetek a Franklinnál megvan-e – ragaszkodott ahhoz, hogy kecseti anyag. Hiba, hogy elfogadtam. Eddig az egyetlen komoly hiba – az aláírások közt.” (24)

B. S.: „5. A népviseletek mellett a népi technikai eljárásokat is összetéveszti Ortutay (hímzést, fonást, csipkekészítést). Szerinte szőttessvarráshoz közeli a »darázsolás«, »subrikálás« (!). Azután »subrikált« lepedőszéleket közöl (I. k. 280 l. 382. l.), de azok nem subrikált lepedőszélek, hanem szálvarrásos, vagdalásos munkák. Minél alaposabban lapozgatjuk a kétkötetes nagy munkát (amelynek képanyagát Malonyai Dezső népművészetében jórészt láttunk már, de nem a fenti tévedésekkel), annál több hibát vehetünk észre” (B. S. 1942, lásd még Fél 1942: 61; Gönyey 1941: 338).

O. Gy.: „5. A népi technikákat egyáltalán nem tévesztem össze, hiszen ott csak felsorolok néhány, különböző technikát, teljesen egyetértésben Viskivel (Magyarország néprajza, II. 321. és különösen 328.11). Különben is a bevezetőmnek ezen a helyen subrikolást írok (I. 44.) magam is, mint Viski. Tehát a subrikált szó használatának kifogásolása teljesen fölösleges; a képek alatt pedig azért írtam a subrikált jelzöt, mert a cikkíró által úgy dicsért Malonyay következetesen úgy használja. Ugyanis az én I. köt. 280 s 382.11.-in kifogásolt aláírásom éppen nem téves, hanem szorosán követi Malonyayt, hiszen a kép is, az aláírás is onnanvaló (vö.: Malonyay: *Bakonytól a tonlamegyei Sárközig* c. kötetének a 266. sz. ábráját a kötet 18.-ik ívén).” (25)

24.

Ortutay Gyula válaszait olvasva a legtöbb kérdést talán az ivócsanakok származásának dilemmája veti fel. Megvizsgálva a Néprajzi Múzeum korabeli leltárkönyveit, a közölt ivócsanakok esetében a származás helyét tartalmazó mezőkben a következő helynevek olvashatóak: „felső sor balról jobbra: NM 114288 – Maconka, Heves m., NM 10635 – Karancsság, Nógrád vm., NM 16822 – Gömör vm.; alsó sor balról jobbra: NM 87739 – Kékesfalva, Hunyad vm., NM 87743 – Malomvíz, Hunyad vm., NM 15041 – Krassó-Szörény vm.”. Ebből világosan kiderült, hogy a múzeum dolgozói rendelkeztek a tárgyak származását illető információkkal, így vagy szándékosan vezették félre Ortutay Gyulát, vagy elmulasztva feladatukat már csak a kötet megjelenését követően néztek utána az általa kért adatoknak. Mindenesetre a szóban forgó cikk írója így valóban kapcsolatban állhatott a Néprajzi Múzeummal vagy annak dolgozóival.

25.

Gönyey Sándor, (26) a Néprajzi Múzeum kerámiagyűjteményének és táplálkozás-gyűjteményének gyűjteménykezelő muzeológusa a *Néprajzi Értesítő* könyvszemlájében közli kritikáját (Gönyey 1941). Ennek előkészületeiről Ortutay Gyula tudomást szerez, ugyanis Zolnai Bélának a következőket írja 1942. február 26-án: „Gönyei, aki a támadást szignálja ellenem majd a *Néprajzi Értesítő*be (erre, ha megérdemli, felelek)” (27) Ortutay Gyula szándékai szerint ugyanabban a számban szeretett volna válaszolni Gönyey Sándornak, amelyben a kritika megjelent, azonban ezt a kérését elutasították. (28)

26.

Gönyey Sándor könyvismertetőjében egyrészt a képek közlésének pontatlanságait emeli ki, szerinte a képeket kísérő szövegleírások és felírások „olyan népismereti tájékozatlanságot árulnak el, hogy az nem csak a szakembert lepi meg, de még azoknak a laikusoknak is szembetűnik, akiknek a szerző a könyvet szánta”, ezeket a hibákat szerinte már nem lehet sajtóhibának betudni, sokkal inkább „néprajzi járatlanságnak”. Az ismertető fennmaradó részében főleg a néprajzi textilek és viseleti darabok közlésében jelentkező hibákkal foglalkozik. A Malonyay Dezső-kötetek kapcsán megjegyzi, hogy a szerző tévesen a magyar népművészetbe sorolta a „vagdalásos, szálhúzással készült lepedőhímzéseket, melyekkel felvidéki házaló

tótok az egész országot elárasztották”, és ezeket Ortutay Gyula kellő szakmai kritika nélkül átvéve más-más elnevezéssel helyi jellegzetességként mutatta be. Mondandóját a könyvismertető megszületésének indoklásával zárja, miszerint a hibákat „már a népművészetben járatos közönség, a kézimunkatanárok és növendékeik is észreveszik, s ezért nem viselhetjük el az esetleges vádat, hogy nem tettük szová. Ezzel a néprajztudomány hitelének érdekében tartozunk”. Végezetül felhívja a figyelmet a nem kellő alaposággal és körültekintéssel összeállított népszerű kiadványok kártékonyosságára, amelyek hatására pontatlan információk kerülnek a köztudatba és rögzülnek ott (Gönyey 1942: 338–339). Ortutay Gyula a bírálat kapcsán a következőket írja Zolnai Bélának: „Erre sem felelhetek még, a következő szám úgyis ősz táján jelenik meg, hanem megvárom a támadás-széria befejező számát, Fél Editnek az *Ethnographia* most következő számba írt bírálatát, ahol felsorolja az eddigi hibákat, vélt hibákat, elírásokat, ráfogásokat. Persze Gönyey bírálata a tanulmánnyal nem foglalkozik, ismét a képalírásokon lovagol, melyek egy része (persze a kifogásoltak javarésze) Malonyaytól van, s nem is lett volna helyes, hogy másként írjam. Jellemző, hogy azt kifogásolja: miért idézek Palotaytól, mikor azt már Bátky etc. is megírta: Bátkytól is idézem. Persze, hogy tótnak nevezett anyagot is bemutattam mind a két kötetben, s persze, hogy szerepel a halasi csipke is, hiszen én elvből se nemzeti, se társadalmi elzárásnak nem vagyok a híve, s nem is hiszek ebben. Különben mi lenne a kritériuma a népművészetbe kerülő anyagnak? Néhány nyírfakéregből való kászú, egy-két csontfaragás és bőrmunka? Fél Edit bírálata még rámenősebb akar lenni, amint hallottam, de hát a lényeg ugyanez. Szinte nem is tudja az ember, érdemes-e velük vitázni.” (29)

27.

Ortutay Gyula értesülései helyesnek bizonyultak, ugyanis a néprajztudomány képviselői által írt recenziók közül az egyik legkimerítőbb és talán legismertebb a Néprajzi Múzeum textil- és viseletgyűjtemény gyűjteménykezelő muzeológusának, Fél Editnek (30) az *Ethnographiába* írt könyvismertetője. Megjelenésének napján, 1942. április 1-jén Ortutay Gyula levelet küldött Zolnai Bélának, melyben Fél Edit kritikájáról is ír: „Mint hallom, ma jelent meg az *Ethnographia* új száma is, benne Fél Edit rólam írt négyhasábos förmedvénye. (Fél, Gönyey stb. ezzel kapnak rangot, hogy engem támadjanak.)” (31) Ugyancsak ebben a levélben írja le az *Ethnographia* akkori szerkesztőjének, Gunda Bélának Ligeti Lajos előtt tett állítását, miszerint kénytelen volt megjelentetni Fél Edit recenzióját, mivel „ráparancsoltak”. (32) Sajnos a levélből az már nem derül ki, hogy ki és milyen körülmények között parancsolt rá.

28.

Fél Edit a műfajban szokatlanul hosszúnak számító, majd tíz oldat kitévő könyvismertetője a korábban bemutatott szövegektől eltérően nem szorítkozik pusztán a hibák közlésére. Az ismertető elején kitér a népművészet témakörében eddig megjelent munkákra, mely kapcsán felteszi a kérdést, hogy vajon „mit kell a kezébe adni a ma érdeklődőinek, hogy a járatosakat tudásukban megerősítsük és gazdagítsuk, a járatlanok elé ismereteket tárjunk, és a tévúton járókat a helyes útra vezessük?” A választ tömören úgy fogalmazhatjuk meg, hogy a közölt, nagy mennyiségű anyagnak rendszerezettnek, homogénnek és arányosnak kell lennie, ha a képanyagra helyezi a kötet írója a hangsúlyt, akkor „a szöveg helyett is a képanyagnak kell beszélni az összeválogatás módjában, arányában és elhelyezésében” (Fél 1942: 57). Fél Edit kifejti álláspontját a *népművészet* fogalmának használatával kapcsolatosan, mondván, hogy a néprajztudomány akkori állása szerint a felsőbb társadalmi rétegek művészetével szemben állítható *népművészet* mint olyan nem létezik, és a „Viski-féle »díszítő-művészet«” fogalom a használandó (33)

(Fél 1942: 58). A bevezető tanulmánnyal csak nagy vonalakban foglalkozik, röviden kiemeli egy-egy tévesnek vélt megállapítást. A közölt irodalom kapcsán megjegyzi, hogy az Ortutay Gyula által ajánlott külföldi szakirodalom helyett érdemes lett volna inkább a szomszéd népek néprajzi szakirodalmát feltüntetni. Fél Edit ismertetésében a közölt képanyagra helyezi a hangsúlyt, és mivel széles körű tárgyismerettel rendelkezett, könnyen felfedezte az anyag közlésében jelentkező hibákat. Ismertetésében képmegjelöléssel tünteti fel a téves fogalomhasználatot, a pontatlan tárgy- és helymegnevezéseket, kiváltképp a textil tárgyak esetében. Rámutat az olyan elavult ábrázolási módok használatára, mint a beállított kép, (34) a különböző tárgytípusok egy táblán való közlése, vagy múzeumi enteriőrök szobabelsőségeként való bemutatása (Fél 1942: 59). Az *Erdély* kötet esetében rávilágít, hogy Ortutay Gyula összesen két tájat, Kalotaszeget és Székelyföldet (Székelyföld esetében külön kiemelve Torockót) mutatja be, azonban a 245. lapon bukovinai székelekről is közöl képet, ami területileg már Erdélyen kívül esik (Fél 1942: 64–65).

29.

Lükő Gáborhoz hasonlóan gyakran utal a különféle hiányokra, mint például a Kisalföld, a pásztorékszerek vagy a kerámiaközpontok jellegzetességeinek bemutatása. Ennek okát a könyvismertető végén fejti ki: „a szerzőt felette gyakran hibáztatjuk olyasmért, ami véleményünk szerint hiányzik a könyvből. Ehhez a hibázta-táshoz Ortutay maga adott nekünk szabad kezét, amikor célját bevezetőjében ilyenképpen fogalmazza: »...e feladat az egész magyar népművészetnek az áttekin-tése, átvilágítása..., hogy a hézagok ne legyenek megbocsáthatatlanok...«” (Fél 1942: 65). A recenzió kapcsán felvetődik a kérdés, hogy Fél Editet csak a szakmai szempontok vezérelték-e a megírásában, vagy közrejátszott Ortutay Gyulával való feszült kapcsolata. A kérdés nem alaptalan, hiszen aki a néprajz tudománytörténe-tében akár csekély mértékben is jártas, már hallott kettejük rideg viszonyáról, amiről Ortutay Gyula egyik naplóbejegyzésének részlete is tanúskodik: „persze, Fél Edit soha, hiszen elsőéves korunk óta utáljuk egymást, s akkor nem is tudtuk, hogy mindketten néprajzra adjuk a fejünket” (Ortutay 2009: 464). Tehát kettejük ellentéte nem feltétlen szakmai okokra vezethető vissza, és egy-egy ilyen összeüt-közést leszámítva, mint a tárgyalt ügy, vagy például Ortutay Gyula fordulatbe-széde, (35) a szakmai kérdésekben felül tudtak ezen emelkedni. Kapcsolatuk rész-letesebb elemzése egy későbbi kutatás tárgya lehet.

30.

Debreczeni László (36) recenziója még Fél Editénél is kimerítőbb. Kritikai észre-vételeit az *Erdélyi Múzeum* 1942. évi számában adta közre, amelyből *Erdélyi Tu-dományos Füzetek* címmel különnyomatot is kiadtak. A címhez hozzáfűzött jegyzetből kiderül, hogy eredetileg a folyóirat szerkesztője, Szabó T. Attila írta volna a cikket, azonban erről lemondott, mikor „az élő erdélyi néprajzi anyag legjobb ismerője, Debreczeni László hajlandónak mutatkozott a munkához »értékelő« jegyzeteit hozzáfűzni”. Debreczeni László azzal vezeti fel mondandóját, hogy „a magyar nép művészetének ügye ez, és a magyar néprajzi tudomány érdeke kívánja meg e munkával való foglalkozást” (Debreczeni 1942a: 3). Értékelését először a képanyaggal kezdi, az első fejezetben végig veszi az *Erdély*, majd *A csonka Magyarországnak* kötetben fellelt képaláírási hibákat. A cikk további fejezeteiben csak az *Erdély* kötetrel foglalkozik. Képről képre veti össze Malonyay Dezső és Ortutay Gyula kötetét, ez alapján statisztikát készít az egyezésekről, számításai szerint az *Erdély* kötet négyötöde származik Malonyay Dezsőtől (Debreczeni 1942a: 12). Továbbá nem csak az egyezéseket vizsgálja meg, hanem az átvett ábrák esetleges módosítását is, ehhez kapcsolódóan vádolja meg Ortutay Gyulát eredethamisítással és a régi klisék tönkretételével olyan értelemben, hogy míg a Malonyay Dezső-

kötetekben a rajzolt ábrák alján szerepelt az eredetmegjelölés és a rajzoló szignálása, addig Ortutay Gyulánál ezeket „lefaragták” (Debreczeni 1942a: 14). Debreczeni László az Ortutay Gyula által gyűjtött képek forrásmegjelöléseit is ellenőrzi, az itt jelentkező hibákból is statisztikát készít, tizennyolc kép esetében felhívja a figyelmet a forrásmegjelölés hiányára (Debreczeni 1942a: 15–16). A negyedik fejezetben felrója Ortutay Gyulának, hogy nem csak magyar és nem csak népi anyagot közöl, továbbá hogy bekerültek nagyon korai, illetve „*dekadens*” elemei is a népi kultúrának (Debreczeni 1942a: 17). Fél Edithez hasonlóan szót emel az úgynevezett beállított képek ellen, mondván, hogy ezek hamisan mutatják be a nép életét. Külön fejezetet szentel a képekhez fűzött magyarázatok véleményezésének, melyek szerinte kevés hasznos információt szolgáltatnak, azonban esetenként hosszúra nyúlnak Ortutay Gyula elméleti kifejtései és irodalmi hivatkozásai. Az előtanulmánnyal Debreczeni László is keveset foglalkozik, azt bizonyos értelemben szakmailag kielégítőnek találja: „A szöveg általában elfogadható írás, bár ehhez is lehetnének valamelyes megjegyzéseink. Ha Ortutay ezt a technikai csoportok ismertetésének (37) kihagyásával, egy folyóiratban külön adja ki, sokkal többet használt volna önmagának is, a népművészet irodalmának is, mint így, megterhelve képanyaggal, ahhoz való magyarázatokkal és tudományoskodó bibliográfiai utalásokkal”. Annyit még hozzáfűz, hogy a tanulmány nem alkalmas egy ilyen munka bevezetésére, mivel ez nem csak a szaktudománynak, hanem a laikus közönségnek is szól, Debreczeni László ezért is hivatkozik, ahogy ő fogalmaz, „az avatatlan olvasó szempontjára” (Debreczeni 1942a: 24). Ortutay Gyulán számonkéri a hiányokat, ilyen például Küküllőmente és Aranyosszék anyaga, vagy a fatornyok és népi építésű templomok. Fél Edithez hasonlóan ő is rávilágít arra, hogy az *Erdély* kötetben csak Kalotaszeg és Székelyföld jelenik meg. Észreveszi Ortutay Gyula művén azt, amit maga a szerző is érzett az anyaggal kapcsolatban: „egyáltalán nem érzik, hogy igazán és komolyan venné feladatát. Hiányzik a munkás tiszta szeretete a munka iránt” (Debreczeni 1942a: 25).

31.

A kötetek címadását is bírálja Debreczeni László, szerinte a „csonka haza” megnevezés túlságosan „politikai ízű” és pontatlan, ugyanis 1941-ben Erdély, a „kisebbik haza is csonka”, ezen túl úgy gondolja, hogy míg Malonyay Dezső címadása „széreny”, addig Ortutay Gyuláé kijelentő, ahol „nem a magyar nép művészete a fontos, hanem a magyar népművészet megteremtője – Ortutay Gyula”. A könyvismertető műfajától szokatlan módon foglalkozik a szerző személyiségével, és taglalja „önérzetét”, „önhittségét”, „szerénytelenségét” is, végül kijelenti, hogy „nemzetnevelői szempontból Ortutay Gyula munkája egyenesen károsnak mondható. De káros azért is, mert legalább tíz-húsz évre elrontotta minden komolyabb összefoglaló népművészeti munka kiadási esélyét” (Debreczeni 1942a: 27–28).

32.

Debreczeni László szokatlanul hosszúra nyúló, apró részletekbe menő könyvismertetője időnként azt az érzetet kelti az olvasóban, hogy nem csak Ortutay Gyula művének, hanem személyének is szánja a kritikát. Ez abból is érezhető, hogy nem csak a már említett szakfolyóiratban közölte véleményét, hanem az *Ellenzék* című napilapban is, mondván, hogy „figyelmeztesse azokat, akiknek nincs módjukban szakfolyóiratokat olvasni”. Ebben a cikkben egy-egy példával marasztalja el a könyvét. Azért is érzi kötelességének „figyelmeztetni” az olvasókat, mert a közönség pénze és „tudásának helyessége bánja, ha kritika nélkül tukmálnak rá akármit”. A cikk nagy részében azokat az Ortutay Gyula szakmai felkészültségét kritizáló gondolatokat közli, amelyeket az *Erdélyi Múzeumban* is leírt, végül Ortutay Gyulán keresztül a vidéki ember sértettségével a „budapesti szellemiséget” is

bírálja: „Azaz egy bizonyosfajta, szűk, de fennhéjázó budapesti szellemiség és szemlélet »arad« ebből is, amely el sem tudja képzelni, hogy a »vidéki« élet sokkal több mélységgel, változatosággal és gazdagsággal van tele, mint amit ő egyáltalán felfogni is képes” (Debreczeni 1942b). Ortutay Gyula rövid időn belül válaszolt a kritikára, talán Debreczeni László modora váltotta ki belőle a nyilatkozat megírását, amelyben ez olvasható: „A cikk írója is utal egy megjelenendő részletesebb bírálatra, amelyben támadó állításait részletesen igazolja. Minthogy bírálatára kapcsolódik egy, a hivatalos fórumok előtt lévő ügyemhez, meg kell várnom az ellenem indult támadássorozat lezajlását és valamennyi bírálatra egy nagyobb, összefoglaló tanulmányban felelek. Így az *Ellenzék* hasábjain megjelenő írásműre is” (Ortutay 1942b). Itt a hivatalos fórumok előtt lévő ügy alatt a kolozsvári tanszék ügyét érti, amiről hamarosan bővebben is szó esik, de mielőtt ennek tárgyalására térnék, szót kell ejtenünk Debreczeni László Ortutay Gyula nyilatkozatára adott válaszáról. Debreczeni László visszautasítja a vádat, hogy írásában „támadó állítások” vannak, mondván, hogy „ilyet csak egy sajnálatos észjárás állíthat”, továbbá azt a feltételezést is, hogy bírálatára és a kolozsvári néprajzi tanszék ügye között bármiféle kapcsolat lenne. Debreczeni László mélyen sértve érzi magát Ortutay Gyula nyilatkozata miatt, ugyanis szerinte azt a feltételezést sugallja az olvasónak, hogy érdekből, vagy esetleg biztatásra írta meg a cikket. Azt beismeri, hogy a hír a mű megismerése után lényegesen ösztönözte munkáját, de bírálatát akkor is így írta volna meg, ha nem tud az ügyről. Felháborodva a vádakon kijelenti: „Ortutay Gyulát én valóban nem tartom alkalmasnak a kolozsvári egyetem néprajzi tanszékére. Ha bírálatomnak van támadó éle, akkor ezért van. Mert egy érdek valóban lebegett előttem is, az erdélyi tudományosság érdeke”. Továbbá leszögezi, hogy őt a megjelent mű után nem tudják meggyőzni a szerző korábban megjelent „kilométernyi írásai”, sőt, ezek után nem tud feltételezni róla olyan munkát, amely meggyőzheti az ellenkezőjéről (Debreczeni 1942c). Debreczeni László és Ortutay Gyula bármiféle kapcsolatát egyelőre nem sikerült meghatároznom, naplójában egyszer sem említi nevét, levélváltásra utaló dokumentumot nem találtam.

33. Végére érve a könyvismertetőik és recenziók bemutatásának (a napi- és hetilapokban megjelenő írások egy részéről itt nem ejtettem szót, mivel tartalmukban meg-egyeznek a bemutatott szövegekkel), rátérek a kolozsvári néprajzi tanszék ügyére. Forrásom a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Karának 1942. április 16-i jegyzőkönyve, amelyet Keszeg Vilmos adott közre és foglalt össze (Keszeg 2012).
34. Ahogy arról már szoltam, a Ferenc József Tudományegyetem az 1942-ben induló új tanévre célul tűzte ki, hogy címzetes tanárt állítson a néprajzi tanszék élére, amely pozíciót addig K. Kovács László helyettes tanár töltött be. A javaslatot dr. Zolnai Béla készítette elő, akivel a fellelhető levelek (38) és naplóbejegyzések szerint Ortutay Gyula jó kapcsolatot ápolt. Zolnai Béla 1942. április 15-én ismertette javaslatát a bizottsággal. „1942. április 16-án a bizottság jelentését és döntését a kari tanács hallgatta meg, és szavazással véleményezte” (Keszeg 2012: 16).
35. A jelentés IV. és V. fejezete tizenhárom néprajzkutató és hat egyetemi magán- és címzetes tanár munkásságát tekintette át, többek között Fél Editét, Bálint Sándorét, Gunda Béláét (Keszeg 2012: 18–22). A IV. fejezet végén Zolnai Béla megjegyzi, hogy szándékosan nem szolt sok más etnográfusról, többek között Lükő Gáborról (Keszeg 2012: 46). A jelentés VI. fejezete a *Meghívásra ajánlott személye és munkássága* címmel Ortutay Gyulát három pontban mutatja be: „1. Egyénisége.

2. A néprajz egész területére kiterjedő munkássága. 3. Egyetemünk tanszékére legelső sorban való, kiemelkedő alkalmassága”. Mondandóját azzal kezdi, hogy „bármelyik bevégzett tudományos pálya megirigyelné azt a munkásságot, amit Ortutay Gyula eddig kifejtett. 33 éves” (Keszeg 2012: 51).

36.

Hosszan sorolja Ortutay Gyula erényeit, bemutatja tudományos karrierjének állomásait, megjelenti köteteit. Nem hagyja ki *A magyar népművészet* című munkáját sem, ezzel kapcsolatban kiemeli, hogy „A hatalmas díszmű még nem ment át a higgadt, objektív kritika rostáján. Rosszkor is jelent meg, abban az időben, amikor a tanszék ügye már erősen vita tárgya volt. Ez az aktualitás magyarázza azokat a hírlapi és népszerű kritikákat, amik a szubjektív elfogultság hangján íródtak, és a munka egészét nem érintik” (Keszeg 2012: 61). Előadását Zolnai Béla azzal zárja, hogy a jelöltek közül magasan kiemelkedik Ortutay Gyula munkája, „nagyobb munkássága mellette csak Bálint Sándornak van”, Gunda Béláét „szűkkörűnek” titulálja. A hozzászólások után az elnök titkos szavazást rendelt el, melynek eredményeként Ortutay Gyulát három igen és kettő nem szavazattal a Bizottság a Karnak meghívásra ajánlotta (Keszeg 2012: 64).

37.

A karon 1942. április 16-án került sor a javaslat megvitatására (Keszeg 2012: 24). Szabó T. Attila különvéleményt fogalmazott meg, amelyben kifogásolta Ortutay Gyula szakmai teljesítményét, többek között hivatkozott *A magyar népművészet* című kötetére is: „Az újságok lelkesedve fogadták, a Baumgarten díj kuratóriuma kitüntette, – a szakkörök osztatlanul lesújtó bírálattal illették, és olyan hibákat, a népművészetben való olyan tájékozatlanságot mutattak ki belőle, amelyet nem egyetemi magántanárnak, de első-, másodéves néprajz szakos hallgatónak sem nézhetünk el”. Ezt követően kifejti, hogy az erdélyi területeken inkább „tárgyi-néprajzosokra” van szükség, többek között azért is, mert az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtártól függetlenedő Néprajzi Tár megszervezése is a néprajzi tanszék feladata, ebből kifolyólag a tanszék tanárának „múzeumi kérdésekhez alaposan értő tárgyi néprajzos szakembernek kell lennie” (Keszeg 2012: 66–67).

38.

Dr. Roska Márton nyilvános rendes tanár felszólalásában felhívja a figyelmet a néprajzi tanszék körül hónapok óta uralkodó túlfűtött hangulatra, ennek kapcsán javasolja, hogy a kar békéjének érdekében halasszák el a döntést, és tartsák meg állásában K. Kovács Lászlót. Továbbá népművészetről szóló kötetére hivatkozva állást foglal Ortutay Gyula ellen, idézve a különféle recenziókban leírtakat: az anyag kilenc tized részét Malonyay Dezső köteteiből veszi át, a tárgyak származási helyének hibás a megjelölése, beállított képeket használ, kimaradt az Alföld, elvágta a nagyközönséget egy alaposan megírt népművészetről szóló könyvtől. Felszólalását azzal zárja, hogy „Ortutay munkája szomorú jelensége a magyar néprajzi irodalomnak” (Keszeg 2012: 67–68).

39.

Dr. Felvinczi Takáts Zoltán nyilvános rendes tanár is Ortutay Gyula szóban forgó kötetével kapcsolatban szólal fel. Szerinte is ez a szerző „leggyengébb munkája”, elismeri hiányait, ám ellentétben az előtte felszólalókkal, ő védelmébe veszi, rávilágítva a kiadó hangsúlyos szerepére: „A szerzőnek a kiadó részéről juttatott feladat ellenszenvesnek nevezhető. A megbízó Franklin-Társulat még Malonyai Dezső idejéből sok klisével rendelkezett, amit értékesíteni akart, és az illusztrációkra szabatta az író munkáját. Éppen az abban előforduló hibák világosan bizonyítják, hogy az író hajszamunkát volt kénytelen végezni, és a mellett igénybe kellett vennie mások segítségét is, akiknek rovására írható sok minden, éppen a meg-

állapításokból. E két körülményt mentségül lehet felhozni”. Ebből kifolyólag ő támogatja Ortutay Gyula jelölését (Keszeg 2012: 69).

40.

Dr. Tóth László egytértett Dr. Roska Mártonnal, miszerint halasszák el a döntést. Érvelése szerint „A magyar népművészet körül dúló tudományos vita még nincs lezárva, ellene dönteni az eddigi kritikák hatása alatt már azért is bajos, mert Ortutay éppen az *Ellenzék* mai (ápr. 16.) számában közreadott nyilatkozat szerint, (...) válaszolni fog kritikáinak” (Keszeg 2012: 70).

41.

A különféle reflexiókra dr. Zolnai Béla a „zárszó jogán” válaszolt. Szabó T. Attila hozzászólásával és a népművészet kötet ellen felhozott vádakkal részletesebben foglalkozik: „Nyilvánvaló, hogy Ortutay ellen a *Népművészet* megjelenése előtt semmiféle komoly kifogást, sem módszer, sem alaposág tekintetében nem lehet tenni. Ezt az *Erdélyi Múzeum* gáncsoskodó, apróságokba kapaszkodó kritikus (Debreczeni László) is elismeri”. Továbbá: „a könyv a karácsonyi könyvpiacon jelent meg a legnagyobb sürgősséggel, és ez a kiadó bűne. A szerző hiába tiltakozott a postamunka és a hanyag nyomdatechnika ellen. Ugyanilyen sürgősen készültek a róla szóló kritikák, amelyek között lehetetlen észre nem venni az egyidejűséget. Addig, amíg a könyv kedvező fogadtatásától tartott az Ortutay ellen működő ismeretlen társaság, a sajtó pletykarovataiban helyeztek el ellene közleményeket. (...) Mihelyt kitűnt, hogy a munka bizonyos részleteiben megtámadható, az Ortutay előszavában megnevezett munkatársakról egyszeriben minden felelősség Ortutayra hárult”. Zolnai Béla külön foglalkozik a Debreczeni László által írt kritikával, megcáfolja egyes állításait, többek között a kötet jegyzeteire vonatkozóakat:

„A könyv jegyzeteire vonatkozólag viszont nem tud a kritikus lényeges kifogásokat emelni. Ellenben elárulja a saját gyűlölködését, ami igen rossz tanácsadó tudományos körökben” (Keszeg 2012: 71–73), állítását a bírálathoz szarmazó idézettel támasztja alá: „Nem mulatságos ilyen nagyképu »magyarázatok«-kal szétgennyésíteni a népművészet iránti szeretetet. Inkább lemondunk annak megtudásáról, hogy a szerző milyen »széles távlatok«-ban tudja látni a kérdést” (Keszeg 2012: 73; eredetileg: Debreczeni 1942a: 22). Zolnai Béla zárszója után a tanácskozás elnöke Ortutay Gyula meghívásának kérdésében elrendelte a titkos szavazást, melynek húsz leadott szavazata a következőképpen oszlott meg: kilenc igen, hét nem, négy üres szavazat. Mivel a szavazatok többsége támogatta a jelöltet, így az elnök bejelentette Ortutay Gyula karra történő meghívását (Keszeg 2012: 29).

42.

Zolnai Béla másnap reggel telefonon tájékoztatta Ortutay Gyulát a fejleményekről, amiről 1942. április 17-én naplójában ezt jegyzi fel: „Fogadásom tiltja, hogy kolozsvári ügyekkel foglalkozzam, azért emlékeztetőnek csak annyit írok ide: tán érdemes lesz visszagondolnom április tizenhatodikára s arra az át-nem-aludt éjszakára, Zolnai Béla kedves kora reggeli interurbán telefonjára. Talán. Egyelőre nem hiszem” (Ortutay 2009: 278). Ortutay Gyula baljós megérzése nem volt alaptalan, ugyanis Hantos Gyula, Mészöly Gedeon és Koszó János még a naplóbejegyzés napján, 1942. április 17-én óvást nyújtott be, amely szerint a szavazatok alapján „nem hogy minősített többség, hanem a kari kisebbség kívánta a meghívást” (Keszeg 2012: 78). Szabó T. Attila 1942. április 18-án különvéleményt nyújtott be, melyben egyrészt Ortutay Gyula tudományos eredményeit kérdőjelezi meg, többek között *A magyar népművészet* című kötetével is foglalkozik. Másrészt kétségbe vonja a néprajz tanszékre való alkalmasságát, érvelését azzal támasztja alá, hogy a jelölt kutatásai a szellemi néprajz felé irányulnak, azonban Erdélyben olyan szakemberre van szükség, aki a tárgyi néprajz területén és nemzetiségek kérdésében is

járatos (Keszeg 2012: 75–77). Ezek a viták a tanszékvezetői állás betöltésének elhalasztásához vezettek (Keszeg 2012: 29–30). A jegyzőkönyv általam kiemelt részleteiből kitűnik, hogy Ortutay Gyula kolozsvári tanszékre történő kinevezésének ügyét nem kizárólagosan, de nagy mértékben befolyásolhatta népművészetről írt műve, ami ráirányította a figyelmet a jelölt tárgyi néprajzra vonatkozó ismereteinek vélt vagy valós hiányosságaira.

43.

A kinevezése ellen azonban nem csak a kari tanács egyes tagjai emeltek szót. 1942. június 10-én Mester Miklós (39) az országos képviselőház ülésén elhangzott interpellációjának is Ortutay kinevezése volt a témája. Mester Miklós ismertette a kari tanács szavazásának eredményét, melynek következtében a kolozsvári egyetem Ortutay Gyulát meghívta tanárnak, itt rögtön le is szögezi, hogy ezt „dr. Zolnai Béla erőszakolta ki, akiről tudni kell (...), hogy nem néprajz szakos!” Ezt követően ismertette Ortutay munkásságát, melynek középpontjába a megjelent kritikákon keresztül *A magyar népművészet* című kötetet helyezte. Mondandójának konklúziójaként tette fel a kérdést, hogy „miképpen láthatja el feladatát egy ilyen tanár, akinek nyilvánosságra kerülő munkáiban a legelemibb hibák, a legnagyobb tájékozatlanságok oldalszámra fordulnak elő”. (40) A felszólaló képviselő másik ellenérve, hogy Ortutay Gyula javaslatára a Magyarországi Tudományi Intézet öt egyetemi hallgatónak ösztöndíjat adományozott, „az öt egyetemi hallgató közül három zsidó és félzsidó”. (41) Mondandójának súlyát erre a kérdésre helyezi, ami politikai pályafutásának ebben az időszakában nem volt egyedülálló és nagyrészt Imrédy Béla szellemének tudható be (bővebben lásd: 39. jegyzet). Interpellációjának zárásaként a következőképpen jelenti ki Ortutay alkalmatlanságát: „Itt tehát nyíltan meg kell mondanom – nem személyeskedésről van szó –, hogy Ortutay Gyula sem a tudomány művelése, sem az ifjúság nevelése szempontjából nem érdemli meg, hogy a kolozsvári egyetem néprajzi tanszékének tanára legyen”. (42) Itt feltétlenül rá kell világítanunk, hogy Mester Miklós ellenérzésének kiváltó okait nem csak Ortutay Gyula baloldali kötődésében kereshetjük, hanem Mester erdélyi származásában is.

44.

Ortutay Gyula kinevezése a kolozsvári néprajzi tanszékre végül nem történt meg, az 1943-ban újra kiírt pályázatra nem adta be jelentkezését. Ezen a pályázaton Gunda Bélát kilenc szavazattal hét ellenében támogatta a tanács (Keszeg 2010: 219). Gundát 1943-ban nyilvános rendkívüli tanárrá nevezték ki, 1948-ig tanított Kolozsváron (Lukács 2011: 44). Ortutay Gyula csak évekkel később, 1945-ben kapott katedrát, Viski Károly halálával a pesti tanszék helyettesítésével bízták meg, majd 1946-ban nevezték ki nyilvános rendes egyetemi tanárrá (Voigt 2011: 12). A tanszékekért való versengés jellemezte a kor néprajztudományának életét, itt igyekeztem csak a tárgyalt témámhoz a legszorosabban kapcsolódó mozzanatait bemutatni.

45.

Ortutay Gyula többször utalt rá, hogy a kolozsvári tanszék ügye után egy összefoglaló tanulmányban válaszol a bírálatokra, sőt, egy Zolnai Bélának küldött leveléből az is kiderül, hogy tervei között szerepelt „az egész népművészeti sajtóhadjáratról »Egy pör aktái« címen, vagy valami hasonló címen” írni az *Egyetemes Philologiai Közlönybe*, ezzel elfordulva a szaklapoktól, (43) azonban ezek a tanulmányok végül nem születtek meg.

46.

Tanulmányomban arra tettem kísérletet, hogy egy olyan esetet mutassak be, amelyet a magyar néprajz tudománytörténete csak nagy vonalakban ismer, holott

fókuszában egy meghatározó személyiség áll. Talán ebből is adódik, hogy a kutatott téma eddig jóformán csak az oral history műfajában élt. Privát forrásokat is bevonva igyekszem árnyalni és vizsgálni a kialakult képet, amelynek során végigkövetem Ortutay Gyula *A magyar népművészet* című kétkötetes művének útját a megszületésének gondolatától a szerző pályafutására gyakorolt hatásáig. Ortutay Gyula szakmai karrierje felívelése idején fogadta el a Franklin-Társulat felkérését egy magyar népművészetről szóló kötet megírására. A kiadó feltételezhetően elvárta tőle, hogy felhasználja a Társulat kiadásában évtizedekkel előbb megjelent, Malonyay Dezső által írt kötetek kliséit. Ortutay Gyula éveken át halogatta az elvállalt munkateljesítést, mivel kutatóként sosem foglalkoztatta a népművészet, ebből kifolyólag ilyen irányú kutatásai nem voltak. Ezek után felvetődik a kérdés, hogy vajon miért fogadta el ezt a felkérést? Vélhetően több dolog is közrejátszott. Egyrészt fiatal, a néprajztudomány intézetein kívül elő kutatóként igyekezett megragadni minden publikációs lehetőséget (ekkor már foglalkoztatta a katedra gondolata), holott már fiatal kora ellenére irigylésre méltó publikációs listával rendelkezett. Talán pont fiatalságának tudható be ez az átgondolatlan vállalás, amit később önmaga is könnyelműnek ítélt meg (Ortutay 2009: 186). Mindemellett közrejátszhatott a kötetért járó 1600 pengős honorárium (44) is. Konkrét adatok hiányában csak feltételezéseink lehetnek, de bármi is vezérelte Ortutay Gyulát a felkérés elfogadásához, végül rohamtempóban írta meg könyvét. A kötetek 1941 karácsonyára jelentek meg, a laikus közönségből rajongást, a szakma képviselőiből kritikák sorát váltotta ki. E kritikák főleg a kötetekben közölt képanyagra és a hozzájuk fűzött információkra fókuszáltak. Nem csak azt rótták fel Ortutay Gyulának, hogy a Malonyay Dezső-kötetektől nagy arányban emelt át képeket, hanem a képekhez fűzött információkat, megjegyzéseket is rendre átnézték és javították. A kritikák megkérdőjelezték Ortutay Gyula szakmai hitelességét és felkészültségét. Vélhetően egyrészt e kritikák hatására hiúsult meg 1942-ben kinevezése a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Karának néprajz tanszékére. Paládi-Kovács Attila szerint ez „súlyos, nehezen viselt kudarc volt Ortutay számára” (Paládi-Kovács 1991: 76), az ezt követő évek eseményei pedig szintén nem kedveztek szakmai törekvéseinek, sőt, antifasiszta magatartása miatt ő maga is kénytelen volt a Nemzeti Múzeumban elrejtőzni (Katona 1990: 528), azonban 1945 után karrierje meredeken ívelt felfelé. 1945-től a budapesti Magyar Királyi Pázmány Péter Egyetem néprajzi tanszékének professzora, majd 1951-től a Folklóre és a Tárgyi Néprajzi Tanszék szétválásával a Folklóre Tanszék professzora. 1946-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, 1958-tól rendes tagja (Dömötör 1978: 180). Megalapította a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportját, amely 1963-tól a Folklóre Tanszék mellett működött, majd 1967-től attól függetlenül önálló akadémiai intézetté vált, melynek 1978-ig (haláláig) igazgatója volt (Kósa 1980: 502). 1946-tól 1956-ig, majd 1958-tól 1978-ig a Magyar Néprajzi Társaság elnöke, 1949-től 1956-ig az *Ethographia* főszerkesztője (Kósa 1989: 107–109). Mindezek mellett hosszabb-rövidebb ideig több egyéb szakmai funkciót is betöltött. Szakmai karrierje mellett politikai pályafutása is meghatározó. 1943-ban belépett a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Pártba. 1945-ben a Kisgazdapárt képviselőjeként bejutott a parlamentbe, majd 1947-ben vallás- és közoktatásügyi miniszterré nevezték ki, ezt a posztot 1950-ig töltötte be. 1953-ig, majd egy rövid szünet után, 1958-tól haláláig (1978) országgyűlési képviselő volt. 1957-től 1964-ig a Hazafias Népfront főtitkára, 1964-től haláláig alelnöke (Paládi-Kovács 1991: 90–134). Ortutay Gyula a politikai életben szerzett befolyását tudományos szervező tevékenységében tudta kamatoztatni, ezzel a néprajztudomány javára fordítani.

JEGYZETEK

1 Zolnai Béla (1890–1969) irodalomtörténész, nyelvész. 1940-től az MTA levelező, 1948–1949 között rendes tagja. 1925-től 1940-ig a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Francia Filológiai Intézetét vezette, majd 1940-től 1945-ig a Kolozsvárra visszakerülő Ferenc József Tudományegyetemen töltötte be ugyanazt a posztot.

2 Vélhetően Zolnai Béla szegedi éve alatt ismerkedett meg és kötött barátságot Ortutay Gyulával. Ortutay Gyula közeli barátságát ápolt Radnóti Miklóssal, akinek egykori tanára, Zolnai Béla lett a keresztaapja, amikor 1943. május 2-án megkeresztelkedett. Azonban ezen az alkalmon Zolnai Béla nem tudott jelen lenni, ezért Ortutay Gyula helyettesítette (Ferencz 2009: 575). Ebből is jól látszik, hogy itt egy bizalmasabb belső körről beszélhetünk.

3 Részterületekre fókuszál például az 1924-ben induló *Magyar népművészet* című sorozat, amelyet kezdetben a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya adott ki kis példányszámban. Első kötete *Rábaközi hímezések* címen jelent meg Bátky Zsigmond szerkesztésében. 1926-ig tizenkettő, majd hosszú szünet után 1944 és 1954 között további öt kötete jelent meg.

4 Fél Edit könyvismertetőjében rávilágít, hogy Ortutay Gyulát e fejezet inspirálhatta az anyag szerinti csoportosítás használatára (Fél 1942: 56).

5 1931 nyarán Szabolcs vármegyében végzett népköltészetre irányuló gyűjtést, majd még évekig visszateért. A gyűjtés eredményeit forrásközlésekben adta közre, például *Mondotta Vince András béreslegény, Máté János gazdalegény* (Szeged, 1933), *Nyíri és rétközi parasztnesék* (Gyoma, 1935), *Bátorligeti mesék* (Budapest, 1937).

6 A kötet Buday György és Ortutay Gyula közös munkája. Buday György készítette el az illusztrációként szolgáló fametszeteket. A kötet több kiadást megért.

7 A magyar parasztság szerelmi életéről szóló kötetében először irányítja a figyelmet a leánykérést megelőző ismerkedési szokásokra.

8 A Magyar Rádió és a Pátria Hanglemezgyár közös kiadásában jelent meg a *Pátria-hanglemez* sorozat, melyen népköltészeti és népzenei gyűjtéseket adtak közre. A sorozat anyagi támogatásának megszerzője és a vezetője is Ortutay Gyula volt. A zenei rész szakmai vezetését Bartók Béla, Kodály Zoltán és Lajtha László irányították. 1938-ban már 79 hanglemez jelent meg, a következő felosztásban: 42 népzenei, 30 népmesei, 5 vallásos ének, 2 gyermekjáték. A háború közepéig összesen 125 fémmatrica (másnéven fémmatrica, amely minőségi romlás nélkül hosszú ideig képes megőrizni a hangfelvételeket, továbbá erről később nagymennyiségben készülhet gramfon lemez) készült el, és 107 lemezt adtak ki. A munkálatok során kiválasztották egy-egy terület legalkalmasabbnak vélt adatközlőit (énekes, zenész, zenekar, mesélő stb.), majd a felvételt Budapesten készítették el velük megfelelő körülmények között (Balassa 1980: 543; Rajeczky 1972: 370–371).

9 A fejezet a *Népművészetünk csoportja* címet viseli. Ebben a fejezetben írja le a különböző „részterületeket”, mint például fakéreg munka, bőrdíszművesség, népviselet, fadarabok stb.

10 Ortutay (szül.: Kemény) Zsuzsa, Ortutay Gyula felesége. Vélhetően ebből az okból ajánlja neki a megjelent művet, az első könyv oldalán csak ennyi szerepel: „*Feleségemnek*”.

11 MTA Ms 4126/84.

12 Ortutay Gyula hosszasan foglalkozik a népművészet értelmezésével és határaival, majd a következőképpen határozza meg tárgyát: „a népművészet tartalmi körét a lehető legtágabban kell megfogalmaznunk: minden olyan alkotást oda kell soroznunk, amely létrejöttét a nép kézművességnek köszönheti, és stílusában, formavilágában beleillik az illető közösség (falu, tanyatelepülés stb.) ízlésvilágába” (Ortutay 1941a: 10). Tanulságos lenne Ortutay Gyula értelmezését párhuzamba állítani a tudomány mai állásával, azonban a népművészet fogalmának máig nincs egyetemes definíciója. Verebélyi Kincső 2015-ben vonatkozó tanulmányában a következőképpen fogalmaz a kérdést illetően: „Nyilvánvaló, hogy pontos definíció ma sem fogalmazható meg, inkább arra törekedhetünk, hogy a népművészetet előállító tevékenységeknek, azok használatának a társadalmi helyét körvonalazzuk, illetve, hogy magának a fogalomnak az interpretációit vegyük számba” (Verebélyi 2015: 4). A népművészet különböző értelmezéseivel Gráfik Imre foglalkozik részletesen (Gráfik 2017).

13 Ortutay Gyula több okból is célszerűnek tartja az erdélyi területek külön kötetben való közlését. Egyrészt a korban „a tudományos vitákban, jelentős publikációkban, néprajzi monográfiákban, külföldi kiállításokon az erdélyi magyarság népművészete a román tudománypolitika áldozataként beolvastatott a román népművészetbe”, ami indokolja az erdélyi magyar népművészeti anyag nagyobb arányú bemutatását. Emellett romantikus Erdély szemlélettel érvel e „népművészeti területek” éles elkülöníthetősége, tisztasága, kiemelkedő alkotásai mellett (Ortutay 1941b: 5–6).

14 Lükő Gábor (1909–2001) 1937-től 1949-ig a debreceni Déry Múzeum néprajzi osztályának vezetője volt, ezalatt az idő alatt kiterjedt gyűjtőmunkát végzett, nagyrészt az Alföldön. Működése alatt 1219 tárggyal gyarapította a néprajzi gyűjteményt, 1937–1943 között 106 napot töltött tárgygyűjtő- és tanulmányúton (Vajda 1999: 828–831). A múzeum évkönyvében rendszeresen jelentek meg az alföldi pász-torművészetről, fazekasságról szóló tanulmányai, de kutatásai kiterjedtek egyéb területekre is, mint például a moldvai magyarság, a népzene vagy a hímzéstörténet.

15 A képeket illető vitát csak abban az esetben lehetne egyértelműen eldönteni, ha a két kötetet képről képre összevetném, azonban a tanulmány nem indokolja e hosszú munka elvégzését, mivel nem is ez a célja.

16 Palotay Gertrud (1901–1951) érdeklődésének középpontjában a népi textil állt, különösen nagy figyelmet fordított a hímzések történeti rétegeinek kutatására. 1940-ben jelent meg nagy műve *Oszmán-török elemek a magyar hímzésben* címmel, melynek előmunkálatai során nagy figyelmet fordított a magyar hímzésekben tetten érhető oszmán-török és nyugati hatások elemzésére (Kresz 1951: 214–217).

17 Palotay Gertrud Lükő Gábor következtetéseit sok esetben bizonyítatlannak, tévesnek és felületesnek ítélte. Tanulmányában a következőképpen összegezte meglátásait: „Csak a legszembetűnőbb, legkirívóbb példákat hoztuk fel, azokat, amelyek egymaguk is igazolják a szerző reájuk épített teóriájának tarthatatlanságát. Nemcsak önmagukban hibásak és tévesek állításai, hanem egyben az egész gondolatmenet helytállását, a következtetések láncolatait is magukkal rántják a semmibe. A többi kisebb-nagyobb tévedésre, járatlanságra, anyagismeret-hiányra és felületes következtetés alapján tett kijelentésére tehát azért nem térünk rá, mert állításai a bizonyítékok súlya alatt amúgy is kártyavárként omlanak össze” (Palotay 1940: 198–199). Az idézett szöveg is mutatja, hogy a tárgyalt korszakban nem tekinthetőek egyedülállóan az olyan lesújtó szakmai kritikák, mint amilyenek Ortutay Gyula tárgyalt kötetét is érték.

18 Gunda Béla neve Ortutay Gyulához hasonlóan az egyetemi magántanárok között tűnik fel abban a javaslatban, amelyet Zolnai Béla írt a kolozsvári néprajzi tanszék betöltésének ügyében (Keszeg 2012:48). Ortutay Gyula esélyeinek csökkentésével Gunda Béla közelebb került volna a tanszéki kinevezéshez, amiből adódóan elkerül volna a Néprajzi Múzeumból, ahol 1939-től tudományos munkatársként dolgozott.

19 MTA Ms 4126/91.

20 MTA Ms 4126/91.

21 MTA Ms 4126/91.

22 MTA Ms 4126/91.

23 MTA Ms 4126/91.

24 MTA Ms 4126/91.

25 MTA Ms 4126/91.

26 Gönyey Sándor (1886–1963) 1920-ban került a Néprajzi Múzeumba, ahol 1963-ban bekövetkezett haláláig dolgozott (hivatalosan 1944-től nyugdíjban). Kutatási területe rendkívül szerteágazó volt, foglalkozott a kendermunkával, népi építkezéssel, népviselettel, hímzéssel, szőttessel, kerámiával, halászsattal, kismesterségekkel és háziiparral. Emellett jelentős számú fénykép- és videófelvételt is készített (K. Kovács 1963: 8–10). A Néprajzi Múzeumban a következő gyűjteményeket kezelte: fényképgyűjtemény (1920–1923), textil- és viseletgyűjtemény (1934–1935), kerámiagyűjtemény (1935–1940), táplálkozásgyűjtemény (1938–1944) (Fejős 2000: 934–937).

27 MTA Ms 4126/93.

28 MTA Ms 4126/91.

29 MTA Ms 4126/97.

30 Fél Edit (1910–1988) 1935–1970 között volt a Néprajzi Múzeum textil- és viseletgyűjteményének gyűjteménykezelő muzeológusa. A múzeumba kerülve Györffy István tanítványa lett, de az ő módszerétől eltérő, új szempontokat is hozott a gyűjteményfejlesztésbe. Györffy Istvánnal ellentétben Fél Edit hangsúlyt fektetett a ténylegesen összetartozó darabok gyűjtésére, ezen túl nem csak a készítési, hanem a használati adatoknak is nagy figyelmet szentelt (Katona 2000: 219–220). A népi textilek mellett kutatásai kiterjedtek a paraszti élet különböző területeire és a népművészet témakörére is, különösen fontosak társadalomnéprajzi vonatkozású kutatásai.

31 MTA Ms 4126/99.

32 MTA Ms 4126/99.

33 Viski Károly a *Magyarság néprajza* második kötetében a népművészet fogalmával szemben a díszítőművészet mellett érvel, mondván, hogy a nép tárgyi művészete az iparművészettel van rokonságban, azonban a köznyelvben ezeket a tárgyakat a népművészet kategóriájába sorolták, holott a népművészet tág fogalom, amibe beletartozik a nép szellemi művészete is (költészet, tánc, zene), ezért nevezi a „tárgyakon jelentkező művészetet a nép díszítő-művészetének” (Viski 1934: 274). A díszítőművészet megnevezése azonban kevésbé gyökeresedett meg, a később megjelenő, műfaját tekintve Ortutay Gyula tárgyalt művéhez hasonló népművészetről szóló kisebb-nagyobb összefoglaló munkák is a népművészet fogalmat használják, többek között Fél Edit is (például Fél–Hofer–Csilléry: 1969., Fél–Hofer 1975.). 1980-ban a *Magyar Néprajzi Lexikon* vonatkozó címszavának szerzői, Fél Edit, Hofer Tamás és K. Csilléry Klára a következőképpen foglalnak állást a *díszítőművészet – népművészet* fogalom pár kérdésében: „A szakirodalomban, így pl. a *magyarság néprajza* c. munkában is előfordul a *díszítőművészet* kifejezés (...), de ez a népművészet helyett átfogó terminusnak nem javasolható. Egyrészt, mivel a népművészetnek a díszítő mellett ábrázoló ága is van, másrészt mivel a tárgyaknak esztétikai megítélése szempontjából nem csupán a díszítésük számít, hanem megformálásuknak más mozzanatai is” (Fél–Hofer–K. Csilléry 1980: 742–743).

34 Beállított képek mindkét kötetben szerepelnek, példának okáért két ilyen közlést emelek ki, hogy bemutassam Fél Edit mit ért alatta: „A 151. kép »fonójelenetéhez« a kalotaszegi lányokat ismét parádéba öltöztették, csakígy a 153. kép leányait is, akik pártában ültek neki, négyen is, egy már kész abrosz hímzésének” (Fél 1942: 63).

35 A második világháborút követően a politikai átszervezések után megkezdődött a tudományos élet átszervezése is. Az egyes tudományterületek vezető képviselői azt a feladatot kapták, hogy a saját tudományterületükön belül a lehető legszélesebb fórum előtt hirdessék meg az „eszmei-politikai fordulat” szükségességét. Az Irodalomtudományi Társaságban Lukács Györgyre, a Történelmi Társulatban Andics Erzsébetre, a Magyar Néprajzi Társaságban pedig Ortutay Gyulára hárult ez a feladat. A fordulatbeszéd 1949. június 22-én hangzott el a Társaság közgyűlésén. Ortutay Gyula mint haladásellenes szakot jellemezte az egész magyar néprajztudományt, a megújulás útját a „marxista-leninista elmélet elsajátításában” látta (Kósa 2001: 200). Általában tartózkodott az éles, személyes kritikáktól, de Fél Editet és *A magyar népi társadalom életének kutatása* címmel megjelent munkáját keményen bírálta.

36 Debreczeni László (1903–1986) művészettörténész és műkritikus. Műemlékvédelemmel és épülettervezéssel foglalkozott. 1949-től Kolozsváron a Magyar Művészeti Intézetben, majd a Ion Andreescu Képzőművészeti Intézetben népművészetet tanított.

37 Ez az a fejezet, amire Ortutay maga is úgy utal, mint „jelentéktelen: átvétel, ismétlés, ismertetés”

38 MTA Ms 4126/80–157.

39 Mester Miklós (1906–1989) erdélyi származású történész és politikus. 1925-ben Magyarországra került. Doktori disszertációját a Pázmány Péter Tudományegyetemen védte meg 1937-ben, amely később *Az autonóm Erdély* címmel jelent meg. Nagy figyelemmel fordult a magyarországi parasztság felé, életkörülményeinek megoldását egy olyan földreformban látta, amely ezt a réteget földhöz juttatta

volna. 1939-ben a kormánypárt képviselőjévé választották. Mester Miklós bízott benne, hogy végre tudja hajtani a földreformot, ám idővel rájött, hogy Teleki miniszterelnöksége alatt ez nem fog megvalósulni. 1940 őszén átlépett az Imrédy Béla által vezetett Magyar Megújulás Pártjába. Később Mester szembesült rossz döntésével, ugyanis Imrédy nézetei ekkorra megváltoztak, és már nem a szélsőjobboldal és a nyilasok ellen harcolt, hanem pont ellenkezőleg. Imrédy és a párt képviselői a náci Németországgal szimpatizáltak és együttműködtek a szélsőjobboldali pártokkal. Imrédy a szociális problémák megoldását a zsidók vagyonának elkobzásában és elosztásában látta. Egy időre Mester Miklós is azonosult ezzel az iránnyal. Az 1940-ben még voltak antiszemita jellegű felszólalásai bizonyos szociális jellegű témák mentén, azonban 1941-től elkezdett híreket kapni a zsidóság elleni atrocitásokról, ekkortól figyelhető meg véleményének és nézeteinek átalakulása. 1944-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára, ez a pozíció lehetőséget adott neki, hogy titokban segíteni tudjon a zsidó származású embereken. Ekkor került kapcsolatba a cionista mozgalommal és egyfajta összekötőként szerepelt a zsidó vezetők és a németellenes Ambrózy Gyula között. Mindemellett jelentősen támogatta az ellenállási mozgalmat is. A háború után mind a politikai élet új szereplői, mind a zsidó közösség tagjai kiálltak mellette. (Kovács 2013: 89–93) Mester Miklós rendkívül összetett politikai működését bővebben Kovács Tamás tanulmánya részletezi.

40 NM EA 28942

41 NM EA 28942

42 NM EA 28942

43 MTA Ms 4126/99.

44 Az 1600 pengő a korban nagy összegnek számított. Az összehasonlíthatóság ürügyén közlök 1938-ra vonatkozó élelmiszerár adatokat. 1 kg fehérkenyér ára 43 fillér, félbarna kenyér ára 34 fillér, 1 kg sertéskaraj 2,15 pengő, 1 liter tej 28 fillér (Sz.n. 1940)

IRODALOM

Balassa Iván

1980 Ortutay Gyula tudomány- és múzeumszervező tevékenysége. *Ethnographia* 91. 1980. 3/4. 541–551.

Bátky Zsigmond – Györffy István – Viski Károly

1928 *Magyar népművészet*. Budapest: Egyetemi Ny.

B. S.

1942 Ortutay és a néprajztudomány. [Könyvkritika]. *Egyedül Vagyunk. Nemzetpolitikai, irodalmi, kritikai folyóirat*. 1942. február 12. 15.

Debreczeni László

1942a *Széljegyzetek egy népművészetről szóló munkához*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület. /Erdélyi Tudományos Füzetek 137./

1942b Egy új könyv a magyar népművészetről. *Ellenzék* 1942 március 28. 7.

1942c Válasz Ortutay Gyula 'Nyilatkozat'-ára. *Ellenzék* 1942. április 18. 2.

Dömötör Tekla

1978 Ortutay Gyula 1910–1978. *Ethnographia* 89. 1978. 2. 177–184.

Fejős Zoltán főszerk.

2000 *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Budapest: Néprajzi Múzeum.

Fél Edit

1942 Ortutay Gyula: A Magyar Népművészet. I. A csonkahaza, II. Erdély. (Könyvismertetés). *Ethnographia* 53. 56–65.

- Fél Edit – Hofer Tamás
1975 *Magyar népművészet*. Budapest: Corvina.
- Fél Edit – Hofer Tamás – K. Csilléry Klára
1969 *A magyar népművészet*. Budapest Corvina.
1980 Népművészet. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* III. kötet 742–749. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Ferencz Győző
2009 *Radnóti Miklós élete és költészete*. Budapest: Osiris.
- g. gy.
1941 Könyvek – írások. *Búvár* 7. 1941. 12. 588.
- Gráfik Imre
2017 A népművészet szűkebb és tágabb értelmezése. *Ethnographia* 128. 2017. 4. 710–730.
- Gönyey Sándor
1941 Ortutay Gyula: A magyar népművészet. *Néprajzi Értesítő* 33. 1941. 4. 338–339.
- Katona Edit
2000 Textil- és viseletgyűjtemény. In Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Budapest: Néprajzi Múzeum.
- Katona Imre
1990 Ortutay Gyula életműve az idő mérlegén. *Üzenet* 20. 1990. 7/9. 523–541.
- Keszeg Vilmos
2010 A Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karának 1943. április 8-i jegyzőkönyve. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 18. 205–287.
2012 A Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karának 1942. április 16-i jegyzőkönyve. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 20. 15–78.
- k. gy.
1942 A magyar népművészet. *Népszava* 1942. január 4. 6.
- Kresz Mária
1951 Palotay Gertrud (1901–1951). *Ethnographia* 62. 1951. 1/2. 214–217.
1968 A magyar népművészet felfedezése. (Az európai népművészet felfedezésének 100 éves évfordulójára). *Ethnographia* 79. 1968. 1. 1–36.
- Kósa László
1980 Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoport. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 3. kötet 502. Budapest: Akadémia Kiadó.
1989 *A Magyar Néprajzi Társaság története 1889–1989*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.
2001 *A magyar néprajz tudománytörténete*. Budapest: Osiris.
2003 Malonyay Dezső és „A magyar nép művészete”. In Kósa László: *Nemesek, polgárok, parasztok*. 387–403. Budapest: Osiris.
- Kovács Tamás
2013 Mester Miklós pályaképéhez. *Korunk* 24. 2013. 4. 89–96.
- Kühár Flóris
1942 A magyar népművészet. *Katolikus Szemle* 56. 1942. 2. 47–48.
- K. Kovács Péter
1963 Dr. Gönyey Sándor. *A Néprajzi Múzeum Adattárának Értesítője* 1962–1963. 1/4. 8–11.
- Lukács László
2011 Gunda Béla (1911–1994). In Rácz Piroska (szerk.): *Emléktöredékek Gunda Béláról. Gunda Béla és Lukács László írásai*. 41–48. Székesfehérvár: Szent István Királyi Múzeum.

Lükő Gábor

1942 Ortutay Gyula: A magyar népművészet. *Kelet Népe* 8. 1942. 5. 13–14.

Malonyay Dezső

1907 *A magyar nép művészete I. A kalotaszegi magyar nép művészete*. Budapest: Franklin-Társulat.

Mirk Szidónia-Kata

2009 „Feltett szándékom volt, hogy Romániába megyek, s ott is maradok.” A száz esztendeje született Lükő Gáborral beszélgetett Mirk Szidónia-Kata. *Honismeret* 37. 2009. 6. 33–42.

Ortutay Gyula

1935 *A szerelem Ajak-on a házasságig. A magyar parasztság szerelmi élete. Kritikai és módszertani vizsgálódás*. Szeged: Városi Ny. /A Szegedi Alföldkutató Bizottság könyvtára; IV. 24./

1940 *Kis magyar néprajz*. Budapest: Magyar Könyvbarátok.

1941/a *A magyar népművészet I. A csonka haza*. Budapest: Franklin Társulat.

1941/b *A magyar népművészet II. Erdély*. Budapest: Franklin Társulat.

1942a Igazítás. *Kelet Népe* 8. 1942. 6. 13.

1942b Nyilatkozat. *Ellenzék* 1942 április 16. 3.

2009 *Napló I. 1938–1954*. Budapest: Alexandra.

Paládi-Kovács Attila

1991 *Ortutay Gyula*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Palotay Gertrud

1940 Észrevételek Lükő Gábor elméletéhez. *Néprajzi Értesítő* 32. 1940. 1/2. 196–199.

[Rádióélet 1942]

1942 Ortutay Gyula: A magyarság népművészete. [Könyvismertetés] *Rádióélet* 1942. január 2. 30.

Rajeczky Benjamin

1972 A magyar népzenei hanglemezek. *Ethnographia* 83. 1972. 2/3. 370–373.

s.l.

1941 Ortutay Gyula: Magyar népművészet. [Könyvismertetés] *Pesti Hírlap* 1941. december 24. 11.

r.f

1942 Ortutay Gyula: Magyar népművészet. *Élet* 1942. szeptember 20. 745.

Szabó K. János

1907 Malonyay Dezső: A magyar nép művészete. *Ethnographia* 18. 1907. 6. 361–366.

[Sz. N.]

1940 Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottságának 1940. évi január 24.-én (szerdán) tartott rendes közgyűlése. *Fővárosi Közlöny* 1940. február 9. 106.

1941a Ortutay Gyula: A magyar népművészet. *Magyar Nemzet* 1941. december 18. 9.

1941b Ortutay Gyula: A magyar népművészet. 2 kötet. Budapest. Franklin-Társulat kiadása.

1914(41). I. 388 és II. 108. lap (Könyvismertetés). *Társadalomtudomány* 22. 1941. 1. 132–134.

1941c Ortutay Gyula: A magyar népművészet. *8 Órai Ujság* 1941. december 20. 5.

1942 Villámlexikon a Baumgarten-díjasokról. *Film Színház Irodalom* 1942. január 23. 2.

1942b Ortutay Gyula: Magyar népművészet. *Ujság* 1942. január 11. 19.

Vajda Mária

1999 Lükő Gábor az „Ígért városában”: Debreceni évek (1937–1950). In Pozsgai Péter (szerk.): *Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére*. 811–853. Budapest: Táton Bt.

Verebélyi Kincső

2015 Utak és tévutak a népművészet kutatásban. *Ethnographia* 126. 2015. 1. 1–23.

Viski Károly

1934 Díszítőművészet. In Györffy István – Viski Károly: *A magyarság néprajza II.* 274–395.
Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

Voigt Vilmos

2011 Ortutay Gyula az ELTE Néprajzi Intézetében. *Néprajzi Hírek* 40. 2011. 2. 11–20.

KÉZIRATTÁRI FORRÁSOK

NM EA 28941

Országgyűlési képviselőházi napló részlet, amely Ortutay Gyula kolozsvári egyetemi tanárrá való kinevezésével és annak ellenvetéseivel foglalkozik. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum Kézirattár

MTA Ms 4126/80–157

Ortutay Gyula levelei Zolnai Bélának. MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár